

”וכבר התחילו השעורים לצמוח”

עין גנים

שלא כמו באגדות הילדים – הזוג האהוב שלנו אינו צועד לפתח הארמון המחכה לו, אלא מצטרף לקבוצת פועלים שמתארגנת לעלייה על הקרקע לייסד את עין גנים, שכונת פועלים ליד פתח תקווה.

רחל, סיפורי סבתא אטוש, עמ' 8:

בשנת 1908 נוסדה עין גנים על יד פתח תקוה. זו היתה ההתיישבות הראשונה שהתארגנה על ידי פועלים. היינו כעשרים חברים, רובם חברי 'הפועל הצעיר', רק אנחנו ואליהו אבן טוב היינו 'פועלי ציון'. היו מתלוצצים ואומרים: "כוכבכם אינו מזהיר פה". אבל כוכבנו דווקא זהר לנו, כי חברות טובה הייתה בין כולנו, ולכולם היה טוב ומעניין. כמשפחה אחת היינו. כל חבר קיבל עשרה דונם, כדי להקים משק עזר [שיעבוד בו] אחרי יום עבודה בחוץ, או בתקופות של חוסר עבודה. האידאל הוא תמיד נשגב, ההגשמה היום יומית היא קשה, ולפעמים גם מרה. היינו הראשונים שהתחלנו לבנות את ביתנו. קדם לנו רק הח' רוצקין ז"ל שהקים צריף. הצריף היה במרחק רב מביתנו, כי כל אחד בנה על חלקתו ושטח כל חלקה היה גדול. אני הייתי שומרת על חומרי הבנייה שלא יגנבו אותם הערבים, תושבי פגיה השכנה, בשום מהעבודה לבתיהם. הייתי מחכה ערב ערב לשובו של יחזקאל, שהיה עסוק בעניינים ציבוריים. כשהבית נבנה התחתנו.

את שמחת החתונה וחנוכת הבית חגגנו יחד, בשבת נחמו תרס"ח.

ביום הראשון שבנו הביתה וחידשנו את ביתנו בעין גנים. הרהיטים היו בנוסח הימים ההם. הנגר שעשה לנו את הנגרות לבית עשה לנו גם שולחן ושני ספסלים. את המיטות כיסיתי בסדינים לבנים. החדרים היו מסודרים יפה, והכל בהם בהיר, נקי וזורח. החלונות פתוחים – הטבע העשיר, המרחב, עצי הפרדס הירוקים נראים מרחוק. הצפורים המצייצות הנותנות את קולן בשירה, מבקרות אותי בתמידות, בלי מורא ופחד. ביחוד הציפור החמודה שלי עם השרוך האדום שקשרתי לרגלה. היא באה בוקר בוקר בעת שישבתי לאכול, הנעימה לי בחירותה, ושעשעה אותי. פעם נכנס אלי א.ד. גורדון וראה אותנו בכך (אותי עם הציפור) ואמר: "אין לך צורך בקריאת ספר, לפניך ספר פתוח – מרחב הטבע".

---אחרי שנה, ביום הראשון לאחר חג השבועות, נולדה לנו בת חמודה, שהביאה לנו הרבה אושר והיתה לשעשוע במשפחה, היא בתנו הבכורה צעירה. אני תמיד התגעגעתי לשני אחי, אליעזר ז"ל וצבי-ארי הצעיר. הוא נסע לברלין לטיפול רפואי, אליעזר נסע אתו, אך שניהם לא שבו הביתה והפליגו לאמריקה. ביתנו התרוקן מאחי, ותמיד היו חסרים לי, ובהוולד בתנו היתה לשמחה לנו. בלי טיפת חלב ובלי אחות מטפלת היה קשה. צריך היה להגיע מעין גנים לבית המרקחת בפתח תקוה, מהלך שני קילומטר, בלי עגלה, כי כבישים אין, בחום הלוחט ובחול העמוק השורף את כפות הרגליים, עם הילדה על הידיים וסל בשביל

קניית מצרכי הבית. עין גנים ללא חנויות וללא סוחרים היתה, והכל נאלצנו להביא מפתח תקוה. גם מים סחבנו בפחים מהבאר של פתח תקוה, עד שזכינו למים משלנו. ולא, חלילה, ברז בבית, רק בג'ארה [כד של חרס], או בפחים – מים במשורה. בתנאים האלה הרצינו החיים. הייתי אמא צעירה, בת תשע-עשרה, בלתי מנוסה, גם הקדחת לא פסחה עלי. ואיך ידענו לקבל הכל בשקט, בלי טענות ובלי תרעומת, היה זה כל כך טבעי. התקוה היתה בנו, ואנו חיינו עם התקוה. ידענו לשמוח על כל קרן אור הנראית לנו, על כל עולה המגדיל את מספרנו, על כל בית שנבנה ועל כל שעל אדמה נגאלת. זה היה תוכן חיינו וזאת היתה גבורתנו – להתגבר על המכשולים היום יומיים, ואלה היו על כל צעד ושעל. היו לנו קשיים בחיינו המשפחתיים, לא פעם היו חסרים הדברים ההכרחיים. יחזקאל עבד בכפר סבא כדי להרוויח כמה גרושים יותר, כי חיינו זקוקים להם. אני נשארתי עם ילדתי החמודה. הרבה פעמים היה יחזקאל חוזר יום יום ברגל מכפר סבא לפתח תקוה אחרי יום עבודה קשה. דאגתו למשפחתו ומסירותו לאין גבול הביאו אותו יום יום הביתה.

עבר עלינו הרבה – קדחת וכל מיני מחלות, חוסר טיפול רפואי, חוסר עבודה, כיבוש עבודה, ובעיקר חוסר נסיון בחיים. אך לא היו לנו טענות ותביעות, ותרעומת לא ידענו. בעזרה כספית מאסנו, כדי לא ליצור שנוררות. הרבה בנים החזירו כסף שהוריהם שלחו להם מחו"ל. בפתח תקווה היתה מלחמה על בית הפועלים הראשון שנבנה בעזרת הוועד האודסאי. היו חברים שהחרימו את הבית, ואף עזבו את פתח תקוה, כי לא רצו להנות

מכסף ציבורי, אלא אך ורק מפרי עמלם. היינו חדורי הכרה שיש ליצור רק בכוחות עצמנו. כמה טהורים היו החיים! במקרה נזדמן אלינו המשורר והסופר דוד שמעונוביץ' ז"ל. בעברו על יד ביתנו נכנס (הבית כנראה מצא חן בעיניו) ושאל אם אוכל להשכיר לו חדר. לא מדובר היה על כסף ואינני זוכרת אם קיבלתי ממנו כסף. פיניתי את חדר השינה שלנו ומסרתיו לשמעונוביץ'. את רשימותיו על ביתנו הוא כתב ב'התועה בזמן'.

דוד שמעוני (שמעונוביץ') בחר בבית סבתא, כי כל עקרות הבית האחרות אליהן ניסה דבר הזמינוהו מייד ל'סלון' המסודר. רק סבתא ארחה אותו במטבח, בו עבדה אותה שעה. כך ראה שגם המטבח מבריק מנקיון, והחליט להשאר. שנים רבות אחר כך שמענו את נוביק החשמלאי אומר: "רק אני, המטפס בסולם לתקן מנורות, רואה אצל מי נקיים גם המדפים העליונים. ואני אומר לכם הנקייה ביותר – היא רחל". סיפורו של שמעוני הוא 'התועה בדרכי הזמן', מתוך 'מולדת' כתבים, מסדה תשט"ו, עמ' 95-156. רחל נקראת פה בשמה היא, אביגיל היא צעירה בתה הקטנה, לוי הוא המספר ור' פנחס הזקן מזכיר את א.ד. גורדון ואולי את סבא שמחה אייזיק.

התועה בדרכי הזמן (קטעים)

ג' מרחשוון

...כן, צריך לקום!...וקיתון המים עומד על אדן החלון מוכן ומזומן לי. רחלה הטובה שלי! יודעת היא שקצת ביישן אני ואיני רוצה לעבור דרך חדרה בבוקר, ועל כן היא מכינה לי את הקיתון על החלון. נחמד! הריני עושה קפיצה אחת דרך החלון – ואני בחוץ. המים הקרים שאני שופך על ראשי ועל פני מן הקיתון, משיבים את נפשי. לפני החלון נקווית שלולית קטנה ומכרכוב הגג קופצת למטה ציפור קטנה, בכוונה לשתות קצת. ריבונו של עולם! עוד הפעם זו שהסרט האדום ברגלה. מי זה קשר אותה לרגלה?

יח מרחשוון

זה היום השני שאני יושב בחדרי בלי לצאת ממנו. אתמול קדחתי באופן אכזר וגם היום עדיין אני מרגיש חולשה גדולה ורטט קור בכל אברי. תבורך מנשים רחליה ומגברים ר' פנחס.

זקן זה יושב על ידי אתמול כמעט כל הלילה-----

דלת חדרי נפתחת וראשה של רחלה נראה בפתח:

- לוי, רוצה אתה לאכול?

- אדרבה.

- למה אינן מגיד?

- ולמה לי להגיד כשאת שואלת תחילה?

- ולמה אינך הולך לטייל קצת?

- ישנתי, אני מכחש לה.

- טוב, החזיקה קצת את אביגיל ואביא לך את המרק שבישלתי
בשבילך . אבל ראה, אל תרדם שנית-----
-----בעד אשנב ביתו של הקרליני נשקפתי לרוחב הרחוב,
להחלון שמנגדו בדירתה של רחלה ובשפת רמזים שוחחתי עם
אביגל, שעמדה על אדן החלון, כשאמה סומכת אותה ומחזיקה
בה-----שקט ודממה שררו מסביב ונגוהות השקיעה רעדו על
שמשות החלון שמנגד, ונפלו חליפות על פני האם והבת. שתיהן
היו יפות מאוד באותה שעה, אך פניה של רחלה הביעו קורת רוח
מיוחדת. כל היום עבדה בזיעת אפיים, בישלה, תפרה, ניכשה את
גינתה הקטנה, ובכל זאת עלה בידיה לפנות ערב לשטוף גם את
הרצפה. חדרה הקטן הבריק כעת בנקיונו, והרהיטים שלו, פשוט
כלי עץ, סימאו את העיניים בלבנוניותם. הקבע שבחיים והאושר
שבקבע זה הציצו פתאום אלי מתוך הכתלים המסויידיים של
דירת רחלה, שברגע זה ריצדו עליהם זהרורי בין השמשות-----

מתוך דאגה לביסוסו של הפועל החקלאי נולד רעיון משקי העזר לפועלי פתח תקוה. מקימים את ההתיישבות הפועלית הראשונה בארץ, את עין גנים הסמוכה לפתח תקוה בעזרת 'חובבי ציון' באודסה, בתיווכם של ד"ר חיסין וד"ר ברנשטיין-כהן, ובעזרת הקרן הקיימת, שאישרה זאת במושבה בעיר קלן, על פי דרישתו של מנחם אוסישקין. עם חזון הגאולה ומלחמת הפועל לא זנח יחזקאל את מלחמת התרבות העברית. בלהט אהבתו לשפת עבר המתחדשת היה יחזקאל בין הדוברים בוועידה השלישית של 'פועלי ציון', אשר תבעו את הוצאת האורגן [בטאון המפלגה] בעברית, כדי להגיע לעולי הגלויות השונות וגם לבני האיכרים. אבא [יחזקאל] הולך וכובש לו את העבודה המפרכת, ויכול לה. הוא מקבל על עצמו את נטיעת גדול הפרדסים בארץ – בחרֶיה, אשר על הגדה הצפונית של הירקון, פרדס שבעליו הם משפחת רוקח.

תוך כך מקים עם חבריו מ'הפועל הצעיר' ומ'פועלי ציון' את עין גנים, שנעשית המרכז המושך אליו את פועלי יהודה, וביתנו פתוח בפני כל אורח שנטה ללון. מקרוב ומרחוק באים לראות ולחיות עם המתישבים אהרן דוד גורדון, יוסף חיים ברנר, ש"י עגנון, שנקרא עדיין צ'צ'קס בימים ההם [ומסורת בידינו ש "צ'צ'קס כתב שירים לרחל", ולא מצאנום]. -----

מעשה הפרה

מתוך שירה של רבקה זוהר על אברהם שפירא
...יום אָחד מביית הלחמי הטובה שבפירות
נגנבה מתוך צריפו בעין גנים,
אז נסע אבְרָם שפירא שני ימים על עקבותיו
ותפש את הגנב ליד ג'נין.
ואמר אבְרָם שפירא לגנב אשר סרח:
"החשבת כי רק את מלכס אשמור?
את יָדך עכשו אקשורה לזנבה של הפרה
וקשור כף למלכס תחזר".
אז היתה כל פתח תקוה מפסוטה על הכבוד
שעשה שפירא מלך השומרים,
ואפילו אבו-קישק שהיה נכבד מאוד
בא לומר לו: "בְרָאבו, בְרָאבו איבְרָהים".

אברהם
שפירא עושה
סולחה
בשבט אבו
קישק

הנסיעה הראשונה לחו"ל

סבתא וסבא הם כבר הורים לתינוקת צעירה. היא נקראה על שם אמו של סבא, צירל, שנפטרה בפתח תקוה מטיפוס. סבתא רחל לא השתחררה עדיין מהתקפי הקדחת ובהמלצת הרופאים נסעה לבית סבתה פייגה בפלונסק. שם היתה מוקפת בבני משפחה, דודניות, חברים וחברות שכעדיין לא עלו לארץ. כשהסתבר לה שהיא בהריון האריכה את שהותה וילדה בבית סבתה את בתה אטוש. אטוש צוותה לחרות על מצבתה שהיא מעין גנים, אך בחייה, כדי לא לחטוא לאמת, היתה אומרת: "נולדתי בגולה, אבל אני תוצרת הארץ".

רחל, חוברת הזכרון, עמ' 32:

לקשה מכל היתה הקדחת שאכלה בבשרי, ולא יכולתי לה. ולכן שלחו אותי עם ילדתי צעירה להחליף את האוויר, לפולניה. שנה הייתי בעירנו פלונסק, אצל הסבתא ז"ל, במשפחה, ובין חברים וחברות שטיפלו בי יפה. בפלונסק נולדה לנו הבת החמודה אסתר, שנקראת בפינו אטוש. הייתי מוכרחה לעזוב את הארץ כי לא יכולתי לקבל כל כך הרבה כינין בזמן ההריון. אטוש נולדה בבית סבתא, העסקנית הגדולה, שחשבה לה לזכות שבאתי מארץ ישראל ללדת בביתה. בשעת הלידה עמדו החברים מאחרי החלון, החברות סביב מיטתי, והשמחה היתה גדולה. כולן נהיו למטפלות ושמחו להזדמנות שהבאתי להן לטפל בשתי בנותי.

סבא יחזקאל מחכה בבית בעין גנים. אחרי יום העבודה בפרדס הוא חוזר לבית ריק, מטפל במשק העזר ובפרה היחידה. סבא עצוב, עצוב כל כך, הוא מתגעגע לרחל ולילדות. וכך הוא כותב :

**"הטיפים כבר דופקים החלונות וברצות כאילו
חפצו לחדור הביתה ואולי גם ללבה".**

מיחזקאל בציון אגים לרחל הפלונסק 1911 - מכתב רביעי
רחל אחמד נפשי

הנה אני מתחיל לכתוב לך את המכתב הרביעי. כבר מונה
אני שלשה חודשים מיום שנסעתן ממני: אלול, תשרי, חנון,
אזט בציוני הט כשלשה יובלות ארוכים והלילות עוד יותר
ארוכות. היום צובר לי בטרידת צבודה בצמח ויטע,
והלילה... הלילה שקשה... ומושכת עד בלי אבול... בא כצת.
ואני יושב וכותב ובחולץ סצרה צננים שחורים צופפים באויר
מכסים את הירח ומבדילים בין אורה. והנה הנה הנשט בא.
כבר שומע את שאנו מרחוק והוא הולך ומתקרר אלינו,
הטיפים כבר דופקים החלונות וברצות כאילו חפצו לחדור
הביתה ואולי גם ללבה.

אני אלמוד לבדי יושב אין איש אתי. שרה השכנה שלנו נסעה
ליפו לבית החולים לזמן הולדת ... גם אברהם נסע ליפו
רק אני נשארת [ב]בית. תארי הנפש כמה גדולים הט
הצאצאים לכן, יקירי. הלילה ארוכה [...] מאד מאד.

באמת יקירתי חפצתי לעבור במכתב זה על כל רגשות ולא להזכיר מהם ולתאר את [...] שאני רואה ומרגיש [...] ואתה אני עובר להודיעך מכל הנצפה ונשמע אצלי. אני עובד כמו שצבדתי: בבוקר בבוקר אני קט וחולב את הפרה ואוכל מה שיש מן המוכן ונוסע לעבודה. בדרך אני עובר בבית ההורים, שואל בשלומם ונוסע. בערב אני בא מן עבודה ואוכל אצל האם ונוסע לציון לנימ. שם אני כבר מוצא את הפרה צומדת ליד האורווה ומחכה עלי. אני יורד מן החמור ונותן אוכל ומסקה אותן וחולב שנית. את החלב לוקחים ממנו פה בציון לנימ, רק להאם אני נושא כל יום כוס אחד. עד צתה נתנה הפרה עד 8 אונסות כצת היא נותנת לערך 6. עוד מצט כבר תתחיל המרצה אבל צתה אני קונה אוכל בשפילן. הצללה אודלת יפה מאוד היא כבר שווה 40 פרנק. בהחלב אני כמצט אינני מרויח, אבל למכור את הפרה אין אני חפץ.

החמור היה צולב למן מצט. בא רופא לבהמות מחדרה ושילמתי לו מלידה ונתן רפואות והחמור נרפא, וכצת הוא הולך טוב מאוד! בערב אחרי שאני אומר את צבדתי בבית אני הולך להמוסבה. על פי הרוב יש לי צסקים, למשל לקנות בחנות אוכל. אבל מלבד מן הצסקים הללו הלוא אני צריק לחכות על מכתבי, ובשפיל זה אני הולך בכל יום על הפוסתה. אם יש מכתב אני שמח ואם אין מכתב

אני להפק. את האורווה כבר כיסיתי, לזויתי מה' קרול מאה
כרנק ואצל סטרחלביץ, 20 ואני הבטחתי לשלם בכל חודש 20
כרנק. אתה אני דואג בשביל מרפסת אבל אינני יודע אם
זה יצלה בידי. חדשות עוד אין לי מה להוסיף מחיי
הפרטיים. את (אמא של רחל, הבובה שוסקה שלמדה אז
לכתוב!!) כותבת לך מכתב, אבל בשביל שזה כבר ארבע
ימים אחדים לכן לא אוכל כבר לחכות על מכתביה. באמת
היא שמחה מאוד. כל השכנים [...] על זה כי בעצת שאת
היית פה היא לא היתה נראה כל כך יפה, רק אחרי
נסיצתכן היא בריאה ומראיה יפה מאוד. [...]. הדוד, אבל,
ואחי ואחותי כמובן [כמו] שהיה מקודם צובדיט [ב]זה
שעבדו. [אחותי] בוררת, יהודה ויהושע מצטפים והאם בבית.
יחיאל מאיר עושה כבר על ידי להמכונה לשלם לשעוריים ויש
לו הרבה עבודה. [...] יקירתי מה? הלכתם לכן. הלכתם לך
[... ..] או לאמור את המכתב? השעה כבר מאוחרת אכתה
לכן בפעם אחרת. הטבע כבר הוריד לעם ארבע פעמים, אך
לעם גדול עוד לא היה. אבל [די כדי] לחרוש לזרוע
לרצות. וכבר התחילו השעוריים לצמוח, האדמה מתחילה
להתעצץ בלבוש הירקרק. האדמה מתחת מתחילה ליפות
את עצמה בעת שמלמאלה על פני שמי התכלת חופים
עננים שחורים. עוד מצט וכא אדמת ארץ ישראל לבושה בעד
חדש ירוק כאילו קט [...] את תחיה היום. בעת שבמקום

את שם הכל, הכל, כל כוחות הטבע נקפאים, מתי, ולבושים בקרח שלג. אך מה לעשות? עוד ימים מצטיים וכן אתן תשובנה הנה ונתענג יחד על ימי הטבע. בעת שתבאנה כבר תמצאנה טינה יפה, עצים ופרחים יפים. מצתה, יקירתי, כתבי לי מצדק איך עובר עליך כל יום ויום כל שעה ושעה, בודאי תאמיני לי שנה מצניין אותי. נו, ומה אכתוב לצעירה מיוחדת? אכתוב לך כבר בפעם אחרת, אבל אבקשך יקירתי בעט צעירה דברי אתה עברית. בנה למרתי ועתה אני הולך ליסון. למן אשכח על מיטתי ולא אישן, ראשי מלא מחשבות, אכן יקירי כמה ריק הבית, כמה אתן חסרות פה. לוכר אני כעת כל תנועה ותנועה מכן. כמה לה עתה חביה עלי וכמה אני מתעצצ לכן. יקירתי, הרבי לי מכתבים, ושלחי אותן על שמי בספיל שיהיה לי מה לקראות מכן. ואט בא מכתב על שם הדוד אל עט האט חפצה את המכתב ולכן שלחי עט לי ולה, לכל אחד מיוחד!

שלום יקירי שלום מנשק יחזקאל
דרישת שלום חמה לכל המשפחה, איני יודע לפרט את מותיהן. דרישת שלום מיוחדה להלוקנה. הייתי חפץ לדעת איך היא מתעצצת את צעירה, וכמו כן לשוננה מה שלומה. אבקש ממנה מכתב מיוחד אלי כי לא כתבת.

”עד שקיבלתי את המכתב הראשון מוורשה

עברו עלי ימים רעים רחל יקירתו”

מיחזקאל בארץ לרחל בפולין, 1911, המכתב השישי

ביום א' כ"ד חשוון קיבלתי אכן את המכתב הדול. תיכף
מהפוסתא הלכתי אל האט [הבובה שוקה] ונתתי לה את
המכתב שלה, ואני קראתי להדי את מכתבי. בכל פעם שאני
מקבל מכתב אל אני נעשה שמח וכן גם הפעם. הדוד
הקריא את המכתב ולאחר שמר את מכתבו קראתי אני
את מכתבי. פני נתאדמו ואני לא חפצתי שהאט תרשים אינה
דבר כי, ולכן לא אמרתי את המכתב ואמרתי שכבר אמרתי.
רק מחר אביא את המכתב ואתן לה לקרוא, והלכתי
הביתה.

וצוד הפעם החילותי לקרוא ביתר ציון את מכתבי
יקירתו. המלים הראשונים כמו חצים נזרקו בי בלבי, לא
יכולתי לקרוא הזאה. שניתו שילשתי ולא יכולתי להסב ציני
מהט. ככה את חושבת רחל? וככה היא כותבת לי ”נעם איני
דאק ניט די צייט היינט פון רחובות”. אבל אינני מאשים
אותך. יודע אני לאיזה מחשבות רעות מביאים דאקות,
מחשים אני את ליבך יקירתו, אבל בוודאי כבר קבלת ממני
מכתבים. לא אני ולא את אשמים בדבר, שנינו סבלנו מזה.
אבל פלא בציני מאוד אט גם מפה לשמה יאחרו כל כק
בדרך. תמיד המכתבים שהולכים מפה נתקבלו במשך

שבוציית ולי א יותר, ונה כהר המכתב השישי. ככל שבוצ ושבוצ
אני כותב לך מכתב כמו שהבטחתי לך, ואת חושבת
מחשבות עלי... אק סוף סוף המכתב השאיר עלי רושם לא
טוב. מתחרט אני על צעד שעשינו אבל אין להשיב, ולכן
יקירתי אל תצטערי ואל תחשבי מחשבות רעות.

כהר כתבתי לך במכתבי הקודם שתלכי לרופא ואני מלכי
לך עוד הפעם. האמת אומר לך כי עד עתה, טרם שקיבלתי
מכתב לו, לא התחרטתי על נסיעתך, אף כי סובל אני הרבה
מאוד, מתגעגע אני בלי לשער, אבל ידעתי כי רצונך לנסוע
היתה גדולה מאוד. לו ועוד אחד, שרה השכנה שלנו קדחה
למן מוצט ונסעה לבית החולים ואברהם לא הלך לצבד
וכמעט שלא היה להם מאין לחיות. וכאשר היא באה אל
חלה הוא למן מוצט, ונה פעל עלי מאוד ותארתי את [...]
בי בעצמי ולולי הציכובים והמצצורים של המכתבים שסבלו
את מוחי ולא נתנו לי מראש ועוררו בי מחשבות רעות כי
אל הייתי מוחל על שלי השביל טובתך את. אבל מראשית
נסיעתך עד שקיבלתי את המכתב הראשון מורשה עברו עלי
ימים רעים, ליילות ארוכים, הרבהורים וחלומות רעים עד
מאוד. ואחרי שקיבלתי את מכתבך הראשון עד שקיבלתי
את השני המכתבים יחד תוכלי לתאר לך ממכתבי שקבלתי,
אם רק קבלת אותו. רק אחרי המכתב השלישי נחה דעתי
מעט, רק במכתב זה אני רואה כי לא הצעת למטרה

שפטי'לה נסעת. אבל מה לנו לדבר על העבר הנצטת, נדבר על הצת'ד. לפי מכתבך יקירתי רואה אני כי כבר את חושבת לשוב, אבל איך ובאיזה אופן את חושבת אפשר יהי לנסוע בימות הנשמיט? לפי דצתי את מוכרחה להשאר שמה לכל הפחות עד פוריט, כי עד פוריט או עד ר"ח אדר קשה מאוד הנסיעה על היט. ומה שאת כותבת הלאה שדבר קשה צומד לפניך לצבור, אמת כי זה דבר קשה, אבל לפי דברך רואה אני שאת מתארת את הדבר בצבצים שחורים יותר מה שהיא. הלא כל אנשי הצולט נולדו, מהטן אשה יצאו, ואת אינך יחידה. ומדוע תתארי לפניך כל כך רע, אסור לך יקירתי להזות דברים כאלה, המחשבות לבר מליקות, וטע את תמיד אמרת כי לא טוב לאט שיש לה רק ילד אחד. אט כן על ציקר הדבר אין להתרעט, רק מה שאת צריכה להיות שמה באין איש ואין אט. אמת, כי זה לא כל כך נעים אבל לא כמו שאת מתארת. לא ולא יקירתי, טע שט אינך זרה! חלקי ואמצוי לך, היי שמחה והתצנאי! אודותינו אל תדאאי. יודע אני כי את דואלת על אמך, אבל כבר כתבתי לך כי כולט, כלומר כל השכניט, מתפלאים על זה שמיות נסיעתך הוטב מצב אמך. היא בריאה שמחה וצליה, מראיה טוב מאוד, וטע אני בצצמי מתפלא. חשבתי שהיא תסבול מרוב עצמוצית, אבל רק לצתיט קרוביט, או לפעמיט רחוקיט היא מזכיר "ווי אנצנצן.... מינינצ קינדצר

אוי מיין צעירע לעבען". וסט בהעכירה היא לא עצובה, היא
כל כך שמחה שלא אוכל לתאר לך. המכתב הקודם שכתבה
אני סידרתי לה, יצן כי היא לא יודעת עוד לחבר את
המלים. אני ישבתי ואברהם קרוין והדוד והאם ישבו עד
השעה 11 בלילה, בכל פעם חפצה לכתוב אחרת ואמרת לה
לכתוב מה שחפצה. היא מתלמדת לכתוב בכל לילה בזמן
שני אנשים זריט בבית. עוד מצט והיא תכתוב לבדה מכתב
שלם! ועתה יקירתי מה אכתוב לך חדשות? ובדאי את
קוראת ציתוניט ואת יודעת הכל. לעת עתה אין לי מה
להוסיף לך על המכתב הקודם.

אבל בשאלה אחת אני חפץ עוד הפעם להעיר עליה ולזאת
היא שאלת הכסף. מרטיש אני כמה נחוצ לך כעת כסף, אבל
מה לי לעשות כבר שלחתי לך חשבון מפורט ע"ד מצבי
הפיננסי. אני משלם כעת 40 פרנק לחודש קבוצ מלמד
חובות קטנות המנקרים את מוחי [...] לאלדמן כבר
שילחתי, יצן כי לא נשאר להם פרוטה מאין לחיות - לא
כסף ולא מכתבים עדיין קיבלו, פשוט רחמנות עליהם.
יקירתי, את שאלת אותי אם מכרתי את החמור. איך אפשר
לי למכור? האם אוכל כל היום ללכת רגלי ולשוב שנית?
אני צריך להביא מצט עשב להבהמה ולהעצלה, אי אפשר לי
למכור. על משכורתי לא הוצלה לי. הלא ידעת את יקירתי
כי בימות הנשמים אין הרבה עבודה. פסלה הולך לקטוף

תפוחי זהב, רוצקין הלך מסינקין וצובד צבדות יומי בעצרה
כרוש או פני פרנקיט. כעת אין הרבה צבודה. הרבה תפוחי
זהב קנו צרביט ושימא מחיר טוב מאוד, עד ארבעה ורבע
פרנק בעד ארזלי, וכמובן הם צובדיט עם צרביט. אבל בכל
זאת צבודה פשוטה יש, אבל משרות לא יש הרבה כעת, אולי
על הקיץ. עם משה פילרנץ פוטר ממשרתו של יינגס.
כעת יקירתי אני חושב לעבד את האדמה, בשמונים פרנק
שנשאר לי מהבנק, יצן אם לא אצבד את האדמה לא יתנו
לי את הכסף. עם צ"ד מרפסת דואט אני מאוד, אבל אי
אפשר לי עוד לעשות מאומה. אק בכל כוחי אשתדל לעשות
מרפסת ומטבח. למשה פיינשטיין נ"ח [נותר חוב] 30 פרנק
ובעת שאסף לו הכל אולי הוא ילווה לי שנית לעשות
מרפסת. אתמול בלילה כשהייתי אצל משה פיינשטיין פגשתי
משה אצלו את דודתו מרת לאה פיינשטיין. מתוך הדיבור
הכירה אותי שאת אשתי ובקשה ממני לשים את המכתב הלה
במכתבי ומע שאני אבקש אותך על אודות לה. היא אמרה
לי שהוא פניה יכול לעזור לך צ"ד תצודה. הוא חושב לבוא
הנה על חנוכה ולא יחכה עד פורים. כעת יקירתי דאגתי
צ"ד המכתבים שמעצרים על הדרכ כל כך זמן רב, ונלכרתי
אם שולחים מרוסיה על דרך איטליה אל לא יאחר יותר
מצרה ימיט. וכך שולחים הרבה מרוסיה והמכתבים באים
כסדר, לא יותר מצרה ימיט. ומכתביק באים לפעמים

פשוטה או בארבעה שבועות. ולזאת היא הכתובת [כתובת
באיטלקית] וצתה יקירתי אני חולר עוד הפעם את תמצית
מכתבי. אל תדאגי אודותינו ואל תחשבי רעות אודותי.
חלקי ואמצי לבעק. צ"ד הנסיעה לוורשה ולצלוה את
צצירה'לה אישון ציניינו לזה לא אוכל להסכיט. אט תוכלי
לנסוע אתה תסעי, ואט לא אל תסעי.

שרה עוד לא ילדה, היא נסעה ליפה [ליפו] להכנס לבית
החולים על זמן הלידה. היא כבר בריאה וטע אברהם בריא,
עובד אצל קרול והוא עוד יושב אצלנו. השעה כבר מאוחרת
אחר אני חפץ כבר לשלוח לך את את המכתב.

ובכן שלום לכן יקירתי, נפש הקשורה בכן, יחזקאל.
דרישת שלום חמה לכל המשפחה ובפרט להלקנה [הבובה]
פייטה]. אבי דורש בשלומכן ומבקש למסור הרבה נסיקות
לצצירה'לה, כמו כן אחי ואחותי לאה.

(לא תורגם קטע קצר באידיש עבור רוזה'לה)

"ואת צצירה נשמתי, הלזכרת את את אביק?"

מיחזקאל בארץ לרחל בפולין 1911

[חסרה התחלת המכתב]

...הנציאנאל פונד הקציה בשפיל בנין בתיט לפועל'ים עשרים
אלף פרנק. בפ"ת כבר נפתח הקלוב של הפועל'ים שהיה

סאך במשך הקיץ. צכשיו שוב נפתח, הפולצ'ים מתאספים
מה ככל לילה ומבלים שט את הזמן. כמו כן נתייסדה
חברת לילה לפולצ'ים. בשבוע הצבא, ד' בלילה, היתה אספה
בקלוב לכבוד חט היובל של בן יהודה. אל האספה באו כל
הפולצ'ים והרבה צעירים וצעירות מבני המושבה. ה' יצקה
רבינוביץ' דיבר מצנייני דיומא, על דבר הסופר הגדול בן
יהודה, על דבר מצשיו ופולותיו לטובת התחיה של השפה
העברית. אחריו צנה מר אלטרמן, אבל לפי דבריו הבנתי
שלא הבין את מר יצקה רבינוביץ'. אחרי דבריו אספו כסף
לקנות את המילון הגדול של בן יהודה, שרו שירי התחיה
והצט נתפזר.

וצתה יקירתו, כמדומני שכתבתי לך כבר כמצט כל החדשות
מצניינו אותך, ואולי אינה דברית קטנים שכחתי, אבל לא
ציקריים. כבר חפץ אני למאור את המכתב, אבל קשה עלי
כרידתכן, דומה לי שאני מדבר אתכן ואינני יכול להפרד,
אבל סוף כל סוף זה רק דמיון. השניה אוחזת ציני אבל לפי
צה, שומע אני את דפיקתו. הבית שלו ושקט ואין מפריע,
דומה אני שקירי הבית מביטים במכתבי, כאילו טט הט חפצו
לכתוב לכן אינה דבר, או יותר נכון הט וכף כלי הבית
קוראים: "מתי", מתי תשוב הנה בעצלת בית? מיום צגבה
אותנו מראנו רע מאוד, אין לנו שט חן ויופי, שובי שובי

וחדשי ימיו כקדש". ואם הם ככה, אני על אחת כמה
וכמה.

ואת צעירה נשאתי, הזוכרת את את אביק?
או כבר שכחת? התדעו כי לא שם ארץ מאורק
לא ארץ קבאון ופלג ארצק
שם ודאי כבר לבשת צטפת בלבוש של צור
צור שנפשט מבצח חי
אק פה זאת לא יודעים, לא מצור חי מתלבשים פה
רק מלציו השמש צודנה מופיעה בכל הדר יופיה
הצננים השחורים צוד לא נראו בארצנו, רק לרצעים,
וחיש כנשר יצופו ושוב טוהר השמים מצל לראשנו.
בבית שמה את יושבת סאורה, מחדת לצאת,
היום קר, מחר לט, או לט פחד סתם לוי הולק
וחוטף את הילדים, ככה האמהות לילדיהם משיחות.
אק פה בארץ ילדותק את זאת לא תדעו ולא תשמעו
אין פה לא לוי ולא פחד. חברותיק בחוצות מטיולות
קור לא תדענה, ופחד לא תביננה.
אל תשכחי בתי, אל תשכחי אותי
וצחק וארצק.
שלום לכן יקירי, שלום,
נפש הקשורה בכן, יחזקאל

דרישת שלום לכל המשפחה. מה שלום שושנה, ואיך הלקנה?
מתעצצת היא את צצירה? חפצתי לכתוב לה מכתב מיוחד,
אק כבר השצה מאוחרת, דרשי בשלומה.
אבי דורש בשלומכן ומקש כי תכתבי לו על דבר אחיותי
מראצואנל. וכל אחד מאחי דורש בשלומכן, ולאה לבד
דורשת בשלומכן והיא תכתוב לך מכתב.

"הוי, מי יתן לי כנפי נשר"

מיחזקאל בציון גנים לרחל בפולין

(אולי תוספת למכתב אחר?)

---כט תשרי [...] בלילה כבר הדיצה שצה הצעירית. אני ציף
מצבדות היום לה עתה באתי מהמושה. הייתי על הפוסתה
ומכתב אין. לא, אין מכתב מרחל ומצצירה. שתיכן קודש
אצלי, ומהט לא בא לי שוט ידיצה. אק אני רואה אותם
בחוש ואין אני מדבר אתם שתוכלנה לצנות לי אלף מלה
אחת, ואין אני יודע מה שלומט עתה! הוי נורא, לבי פוחד
מאוד ואני עצוב, ראשי עלי מסובב, עצבי כולט נרלטיט. מה
לה? לה יותר משבוצייט שקיבלתי רק כרטיס אחד מהן ושוה
אין לי ידיצה. הוי מי יתן לי כנפי נשר לצוף אליהן,
לראותן אלף רעצ אחד. אק שוב לא הייתי עולה אותן,
אחבקן, אנשקן. אבלי כנפיט אין לי, אני יושב פה יחיד

בליזה והשם מהחוף מטפטף ויורד דמעות אתי. אק לא
כדמעות המלאים מרה זכרית ואש שרפה. דומה כי על
מקום יפול אצל מדמעותי ישרף וכחזר לצולמ.

וצוד פצט אנחה מתפכץ מצומק לבי הצמוק מני יט.
אבל מי יקבלה? מסובבת היא בחדרי ולא יורדת היא אל
בלה אחד.

ואולי גם הן, נשמותי הקדושות, גם הן נאנחות ואין
שומע?

הוי, נתפרדנו מרחק רב, אבל נשמותי טמונה אצלכן לפקדון
צולמ.

מסרתי את לבי לכן, לכן ולא לאחרי. לבי לבי לאחרי לא
יפנה, אין אני פונה לשום דבר קל, שירה ומנצ'נה שנאתי,
לא יודעים הם איך לשיך ולנאן בשבילי!-----

”ועל החמור אינה חפצה?”

שמחה אייניק בא”י לרחל פולין כט חשון תרצא
בתנו האהובה מרת רחל! אוכל להודיעך ששום וכיט [וכל
טוב] אצלנו, יתן ד’ כן לצד. ומה נשמע אצלך? וציריפה,
האם אינה מתעצצת אלינו כלל? ועל החמור אינה חפצה?
אמק שתח’ מתעצצת אליכן. אולי חפצה את לשום ולבוא

אק העכוב הוא מחסרון כספי? הנה היא אמק שתח' מציעה
לך עסק אשר תוכלי להרוויח בו בכדי הוצאות הנסיעה,
הוא: פתח תקוה מבקשת לה רב, כי הרב מפה שבק חייט
לכל חו'. והיא [אמק] מציעה את הרבנות מפה לפני רב צבי
משה נ"י, כי בודאי היתה חפצה ביותר להיות פה עם
הרבנית שהיא ידידתה. אק מאחר שידעה שהיא לא תחפוף
להשאר שם את חנה'לצ ורבקה'לצ עם בעליהן וילדיהן, וכן
את אברהם ואשתו וצוד, לכן היא מציעה את הרבנות מפה
לפני ר' צבי משה נ"י ואת באשע אברהם שמצוניס לרבנית.
במחה היא הדבר ישר כל כך, ממש מן השמים. לכן היא
מציעה שתאמרי את העסק והרווח כולו שלך [...] עם
תלכי אל מו'ה (מורנו הרב) וואווצ ותאמרי אליו כי את
הנך נכונה להשיב על השאלה שאל את אברהם קרויז מפה
אודות אמק שתח'... יותר אין, חיי בטוב את וצצירלה. וכל
משפחתנו ומכרין תדרשי שלומט בשמנו.

מחה ושקע אייזיק, אור ליום ו' כ"ט חשוון תרצ"א
מי לדריססען לצעה פריינדליך דיא שוויצער מוטטער זיפ מיך
בצטטין זיא זאל אינס [...] שרייבן.

הכל מעידים על הבוֹבָה שושקה כי בריאה ושמחה היא, ועוזרת
ליחזקאל. אבל על הגעועים שבלבה יעיד הדף הבא – כולו שרבובטים.

הזקנה, שלא ידעה קרוא וכתוב כרבות מבנות דורה, לומדת לכתוב כדי שתוכל לכתוב לבתה הרחוקה. סבא שמחה משלים את החסר.

שאלה

אני גורם את המורה לדד אמר להלכה
בעל אהן והיו בורח לטוב באהבה וקפידה באלה
בצורה יקרתן ית' צ' לענה אימותה באו
ברוחות ולשמה, אצלן און חבלת הורין
המפיות ולתור מנח קטל לענה אימותה
תמונה את מן הפסח קרב זונת ולשמה
ביל למענה אל המלכות וקפידה
לתינו מ' מאיר יתמן ל' ואלה קב' והנצח מקב'
אורו ברבבה מנח

"לאמאן השט, תודיעינו הכל"

גלויה מאליצנר בארה"ב לאחותו רחל פפאונסק, 23 באפריל

1911

רחל!

יש לי הרבה לכתוב לך, אבל כעסי עליך גדול מאוד כי איך
זה תוכלי לעבד אותנו זמן הרבה כל כך במכתב. ועוד
בצת אשר את נמצאת במצב אשר את עומדת ללדת.
לאמאנה"ש [לאמאן השט] תודיעינו הכל אשר אתק ואט מה
נשמע [...] פפאונסק. מדוע בעסעלע ורוינעלע לא ענו על
מכתבנו, ומדוע אתן כולכן לא תשמרנה את הבטחותיכן
בדבר התמונות אשר הבטחתן לנו.

דרישת [שלום] לכל רעי אשר שואלים עלי ודרישת שלום
לכל המשפחה. [... ..] ליצע באהע בעסט [... בה..]

אליצנר אחיק

"רק בשורה אחת אני חפץ לשמוע"

מאליצור נלקין לרחל אוחותו לפלונסק ב-1911

אחותי רחל!

לא תוכלי לתאר את הצער וכאין הנפש אשר היה לי עם שתיקתך כל כך הרבה זמן, ועם מכל נסיונתך, כי באמת ידעתי מראש אשר יהי ככה. אבל אניח לך לזמן אחר בעת אשר תהיי בשלום בביתך, וכעת רק בשורה אחת אני חפץ לשמוע כי שבת בשלום אף ביתך. אינני יודע אם המכתב הזה יבוא לידך, לכן הנני מקצר, ובאם המכתב הזה יגיע לידך איצטק כי לא תמהרי לנסוע יצן כי בחורף לנסוע עם ילדה קטנה קשה מאוד. כאשר רק קבלתי [...] מכתבך הגלוי מיד מהרתי לצנות לך על אדריסת פססצ [בת הדוד] ועם כתבתי לך את יהיה דרוש לך כסף תמהרי להודיעני ואנחנו נשלח לך תיכף ומיד. גם בלי בקשתך הבינותי מה עלי לעשות. חשבתי לכתוב מכתב אף פססצ, אבל כעת נמלכתי ואינני חפץ כלל לבוא בדברים אתה. את הינה עוד אשה כזאת אינני חפץ כלל לדעת הימנה. שלחתי לך [...] דולר, [...] בעדך ו-3 בעד צעירה.

הנני מנשק את בתך וד"ש,

אחיק אליצור

(מעבר לדף באידיש לפעסע ורייזלה)

נסיעת רחל 1913, הנסיעה השנייה

סוף סוף חוזרת סבתא עם שתי הבנות, וחיי המשפחה בפתח תקוה נכנסים שוב למסלול של דאגות יום יום, ברקע בעיות של אגודי הפועלים, כבוש העבודה ובעיות פרנסה. הוריה של סבתא עדיין בפתח תקוה והמשפחה מלוכדת.

סוף שנת 1913, סבתא שלנו ממשיכה לקדוח כפי שהיא היתה אומרת "קודחתי כל הזמן". הרופא ממליץ שוב על נסיעה שתאושש אותה, נסיעה קצרה. סבתא יוצאת לנסיעה קצרה של כמה שבועות, כשהתכנית היא לשהות בבית חברתה הטובה תמר ברוסיה.

אירועי ההסטוריה חזקים מכל וגם את מהלך חייה של המשפחה הם מסכלים.

מלחמת העולם הראשונה פורצת. וכשהמלחמה משתוללת היא חוסמת כל דרך אפשרית של מעבר וחילוף. אין אוניות. סבתא אינה יכולה לחזור ארצה. קשרי הדואר רופפים ולבסוף הם משותקים. על המשפחה בארץ עוברות כל תלאות המלחמה: מחסור, מחלות, גירוש. הם אינם יודעים היכן סבתא ומה קרה לה.

סבתא נעה ברוסיה. בעזרת חברים מצאה עבודה כגננת בגן יהודי בעיירה ברוסיה. היא אינה יודעת מה עובר על משפחתה. היא מתענה מדאגה וגעגועים.

סבתא סיפרה שמצוקתה וחוסר הוודאות באשר למשפחה – האם יום יבוא והיא תחזור ותפגוש אותה – דחפו אותה לא פעם להיקלע לאזור קרבות כדי לסיים את חיי הייסורים.

”כמו מארסה מביתי”

גלוייה מרחף ברוסיה ליחזקאל בפתח תקוה, כל אלו
(סוף תרצ”ד)

יחזקאל והורי!

אתמול קיבלתי את מכתבך האחרון, המכתב מ [...]
אלו. [...] [...] הרבה דאגות לדאוג הרגשתי קצת

[.....] [אין שמה. ובשצ”ט [ובשעה טובה]
שהיגדות שלי הינן בריאות [...] וזר לי בזכרי את בנותי
היקרות, הנה יש עוד [...] ימים לחץ ראש השנה, לו יוכלתי
להיות בבית ולחוז אתכס את ימי החג. השנה שצברה
חש[...]. בבית החולים [...] [...] ראש השנה הצטערתי ובכיתי,
איפה אחת היתה אצלי, להקרא ולצאת מבית החולים,
והייתי אט אחיה השנה הבאה, אני אשמח בביתי [...] הו,
כמה שאני בכיתי כשא אליוצור אחי לבקר אותי בערב ראש
השנה ונסע, ועוד פעם נשארתי יחידה עם [...] ואט השנה
אני כן בריאה, ולא שוכחת בבית חולים, אבל עם בבית לא
אני. עוד פעם כמו מארסה מביתי, צלובה מבני ביתי ושו
[.....] בנכר.

אבל יקירי, אני מבטיחה על יאונות, וט אתם הנחמו
שיצבור הזמן האכלרי ואז אשוב לביתי לראותני לכל הקרוב
לו. יחזקאל יקירי, אתה רוצה שאבוא הביתה. אני לא יודעת
עד כמה שאפשר הדבר. ביצימאוו' אי אפשר להודע. אני

פותרת ושואלת הרבה, אבל תשובה אינני מקבלת. אי אפשר לדעת אם האוניות הולכות כראוי, בכל אופן אני מחדלת על דבר פאספארט. פניתי להקנה, לאבא של חנה רענאנבערג וצוד, אבל אין מצ'...]. אצלי הוחלט לנסוע לוורשה, אפשר אולי לנסוע עם בעלת הבית. אני רוצה לנסוע מבלי להתחשב עם כל המצוריקים שיהיו לי. אני רוצה להשאר פה על ימי החורף. והנה החורף ממש ובא, פה כבר קר, רוחות קרות מנשבות ואני "ארץ-ישראלדיט", ומה עלי לעשות? והשביח הנסיעה לוורשה אני זריכה כשישם רובל. הנסיעה לוורשה עולה 10 רובל, הפאספארט 250 [?] רובל. אינני רוצה להתחשב אם יהיה את מי לנסוע. היום ודאי שאין כל כך הרבה נוסעים. אם תסע הי'בצלכה-בית' אז מה טוב, ואם לא - אני אסע בצ'מני. אבל העיקר פה שאלת הכסף ראשית א[....] לקמץ בהוצאות, ופנית אי אפשר לקבל כסף. יחלקאל יקירי, אצל הוריה של תמר אי אפשר לי לקחת כסף, ואני כבר כמה פעמים כתבתי לך שתתן כסף למצ'ריש ונס לשוחט, ואין מצנה. האם זה אפשר שאינך מקבל את מכתבי? אני כמעט בכל יום כותבת. יחלקאל יקירי, צוד פעם אני מבקשת ממך שתתן כסף למצ'ריש ונס לשוחט. אם אתה תתן שמה, אני אקח פה. אבל תראה שהם תוכלו יכתבו הביתה. אני יקירי, אני שמחה על זה שטיסע הרעיה את עצמה טוב אצלנו, אבל

חמישה רובל, יותר לא צר.. לתת. ואם לאלה הצעירים תתן
כסף ... ואני אקבל פה. יקירי, על זה שמכרת את הפרה
אינני מצטערת, ישנן צרות יותר נוראות. אבל שאין לך יותר
משיגים פתק זה אם אסע לזרעה אני צריכה יותר
ממאה רובל ואם אשיג פה תצודות אני צריכה מאה רובל.
פה אני חייבת 40 רובל, בבקשה ממך יקירי שאוכל להשג
את חובותי. שלום לכם יקירי, רוב נשיקות לבנותי היקרות,
[...] ד"ר לזרועי, אחי ואיסתי [...] שלומית.

ובארץ - מלחמה קשה, התורכים לא נכנעו בקלות לצבאות בנות הברית.
חיילים אוסטריים וניו-זילנדים (חיל האנז"ק) הגיעו לארץ. החיילים
הרגליים היו מלווים בגדודי פרשים, ובשלושים אלף רוכבי גמלים,
והתקדמו צפונה. התושבים סבלו מעוני, רעב ומחלות, ואלה לא פסחו
גם על המשפחה שלנו. סבא יחזקאל והבנות עברו לפתח תקוה לגור
עם הבובה שושקה וסבא שמחה. סבא שמחה חלה בטיפוס, הוא לא
החלים ומת. הטיפול והדאגה לבנות ולבובה שושקה היו על סבא
יחזקאל, שנשא גם בעול הפרנסה.

רחל, סיפורי סבתא אטוש, עמ' 8 :

בימי מלחמת העולם הראשונה לא הייתי בארץ. נסעתי להירפא
מהקדחת ולא הספקתי לשוב, נתקעתי באוקראינה. הייתי בין
ידידים וחברים טובים, אבל ברוחי הייתי בארץ, עם קרובי, עם
ילדי, וסבלתי את סבלם וסבל תושביה. שבת הביתה באוניה

הראשונה שיצאה מנמל אודסה לקושטא. אחרי שהות של שבוע ימים בקושטא, הפלגנו באונייה טעונת פחם. באו באונייה אלה שגורשו מהארץ על ידי השלטון התורכי, קציני הצבא המגוייסים, הסימנריסטים והגימנזיסטים, זקן השומרים אברהם שפירא, ואני, שחזרתי למשפחתי אחרי העדר של ארבע וחצי שנים, שנות מלחמה וניתוק. השמחה עברה את כל המשוער ואחזה באנשי המושבה שבאו לשמוח אתנו בשוב האם, הרעיה והבת לחיק המשפחה.

אטוש, חוברת הזכרון, עמ' 35:

מלחמת העולם הראשונה מצאה את ביתנו בחסרונו – אמא, אשר המלריה לא הרפתה ממנה נשלחה בפקודת הרופא, על אף התנגדותה, שוב לחוץ לארץ, להתרחק לזמן מה מנגע האנופלס. אבא, בעזרתם המסורה של סבנו וסבתנו נטל על עצמו את הדאגה לכל. הם הרעיפו עלינו, שתי הבנות הקטנות, אהבה עידוד ותקווה ליום בו תחזור אמא לחיק המשפחה. עד היום לא נמר טעמו של השיר "על ההרים ביהודה, זו הארץ החמודה" ששר לנו אבא ושרנו אותו בשוטטנו בפרדסי המושבה, בין גדרות השיטה הריחנית המאהילה עלינו מעברים.

ולעת ה"גירוש", כשהיו התורכים מגרשים ממקום אחד למקום אחר (יהודי ת"א-יפו נאלצו לנדוד לגליל, יושבי פתח תקוה גורשו לתל אביב ואין סוף לגירושים), אבא, בהיותו מנהל עבודה של גדול הפרדסים 'בחריה', קיבל רשיון להשאר במושבה. מיד סופחו למשפחתנו חברים רבים ומשפחותיהם. המשפחה הקטנה היתה ליחמולה' ומנתה למעלה מ-50 נפש. כך נמנע מהן סבל

הנדודים והרעב עד הרעשת פתח תקוה על ידי האנגלים, שאז נאלצנו כולנו לנדוד. אך בשבתנו במושבה, אבא לא שקט ולא רגע עד שנמלא אחד מחדרי הבית ערמת חיטה בתפזורת, ממש עד לתקרה, חיטה אשר הובאה מעבר הירדן, מלאי מזון ליחמולה לימי מצוקה.

זכורני, עודי ילדה קטנה פקדה את הארץ מכת ארבה, אשר כמוה לא ידע הישוב, אלא מן התנ"ך. סכנה ריחפה על כל הצומח. אבא מיהר ירושליימה וגייס מאות בחורים למלחמה בארבה המשמיד, ואף דרכי מלחמה פרימיטיביות של הימים ההם – הקשה בפחים – עמדה להם לכרמים ולפרדסים. אך חשוב מכל היה גיוס צעירים מן הישוב הישן בירושלים דאז, לעבודה למען החקלאות. על תכנית זו – גיוס פועלים מאנשי הישוב הישן בירושלים, חוזר אבא כעבור שנים, בהצעתו לפתרון העבודה העברית בפרדסים, במכתבו אל משה שרת בסוכנות היהודית, כאשר סכנת עבודה זולה של חורנים משתלטת על הפרדסנות, ופוגעת אף במרכז חשוב של נאמני הציונות – הפרדסנים במושבות השרון. את מאמרו על הפעולה הנעשית על ידי הגורמים הישוביים השונים להעברת פועלי ירושלים למושבות, מסיים אבא מתוך ריגשה: "לא נשכח לך חסדך, ירושלים, ובעת יגיע תורך לבנות את ירושלים העברית – בנערינו ובזקנינו נעלה ונבנך". לא ידענו אז, בשנת 1943, כי אכן קרוב המועד.

אטוש, שם, עמ' 33 :

... אבא לוקח אותנו ביום חופש לפרדס 'בחריה', גדול הפרדסים דאז בארץ. אבא במו ידיו חרש, מדד ונטע את הפרדס, והוא גדל תחת הנהלתו לתפארת. שם מאכיל אותנו אבא מפרותיו הטובים, בהדרים ובחבושים קלויים. ופתאום נעלם אבא בריצה לעבר הירקון שעובר בגבול הפרדס, קופץ למים לקריאות "הצילו" מחרידות של הפועלים, שוחה עם הזרם, צולל ומעלה מתוך הנהר את אחד מבני פתח תקוה, ישי גולדברג, ומצילו מטביעה. דבר ההצלה עושה לו כנפים, וכל המושבה מברכת את אומץ הלב וההקרבה.

הבנות
עם
יחזקאל
ל
והדודי
ם,
ערב
גיוסם
לגדוד
העברי

"הם כותבים לי שהיא מתכוננת לדרך"

אחנה [3מח?] ליחזקאל

שלח בדואר האוסטרי מירושלים לפתח תקוה

19 בספטמבר 1914 כח אלול תרע"ד, ירושלים

יחזקאל הנביא!

אבקש מאד לכתוב לי אם קבלת מכתבים מרחל ומה היא כותבת? בהואי הנה מפתח תקוה מצאתי מכתב מביתי והם כותבים לי שהיא מתכוונת לדרק. בכליון צינייט אני מחכה לבואה. מה חשקה נפשי לדעת את מצבה של משפחתי היקרה! ומה שלומה. אבא כמה דואגת [...]. לצת צתה הסתדרתי פה יפה. [...] להתצנע בציר הקדושה. במקשה התרצה להודיעני [...] [...] מושה? כתוב הכל. אני מתצניינת ככט מאוד.

בראשי כבוד חנה

דרישת שלום חמה למשפחת שכירא.

כשתמר נסעה ב-1945 לבקר את אחיה באמריקה התכוננה סבתא להפרד ממנה לפני שתעלה למטוס. סבתא התכוננה והתכוננה, וכדרכה היא אחרה. הנטייה הזאת לאחר, או כמעט לאחר, היתה מוכרת ולפעמים משגעת את כל המשפחה. כולם ידעו שתמיד צריך לחכות לה, אבל המטוס לא חיכה. ואז, ישבה סבתא על חוף הים וכתבה לתמר. רק כן חשפה את הכאב שלא נרפאה ממנו אחר אותה מלחמה:

"מנותקת מילדי, משפחתי, מביתי"

מרחל לחברתה תמר בנצברג, לזכרונות ממלחה"צ הראשונה
ברוסיה

אתמר, ביום נסעך לאמריקה באתי ללוות אותך לאוירון
ונשארתי לצמוד בפני דלת נצולה - הוכלבתי.

את מתארת לך את הרגשותי? היית חסרה לי. ירדתי לשפת
הים להרטיץ את עצמי. צפו לפני [...] של חמישים שנות
חיים מיום שהכרנו וכמעט שלא נפרדנו. ואת היית אתי
משתפת את עצמך, ואני שיתפתי אותך בכל מיני מצבים,
מצבים קשים ורציניים. בימי מלחמת העולם הראשונה, הבית
אמא ואבא של תמר, זה היה ביתי. הרי למה הייתי לכולם,
כולם לריס לי, מנותקת מילדי, ממשפחתי, מביתי, ובארץ
למה, עוונת לארץ ישראל, ובספורט למה, לא על שמי. את
לזכרת את האימרה שלי: "כאיילו נלרקתי מן השמים, או
שאני נוצרתי מאבן", ורק הבית של הורי תמר היה לביתי.
כשאני מסקיפה על הצער ומציירת לפני את תמונת חמש
שנות חיי באוקראינה בלמיכוב, קורילובצ'י, בדוניץ - בלמיכוב
שם היה ביתי. בלמיכוב בית הורי תמר, ובצ'קר תמר, כי רק
תמר יודעת אותי ומכירה אותי מביתי. ואני הכנסתי,
צירפתי, שיתפתי ואולי גם חייבתי את תמר, יודעת אותי
וכאיילו היא חייבת לחיות עמי את חיי. וכשאני מביטה
חמישים שנה אחורנית ושואלת את עצמי איך צמדתי בכל ה
[...] הלה, שהיו מלווים בסבל ובפחד תמידי מהאויב והחוש
ומהאויב מבפנים, הפחד הגלתי פוסק שאני נתונה למה?
תמר, את לזכרת את האורדניק הרשע, והקצין השכן
המרושע, שונאי ציון שבאו בליף הסדר של פסח לעלות מה
מצפי, מצפי בלמיכוב, שאני באה מארץ ישראל פלשתיןה

השייכת לטורקיה, וד"ר סבונסקי האנטישמי היה המאן שלי והמאין עלי: "אני האפטרופוס שלך, אני לא נתתי לך לנסוע לפולניה כי שמה אדמת טורץ, ביצה, ואני אאן עליך". והוא באמת שמר עלי, טיפל בי וריפא אותי וכסף לא רצה לקבל ממני אף פעם: "אני אבוא לפלשתינא ואהיה אורח שלך". ד"ר סבונסקי האנטישמי שתמונתו של סטולפיין המפורסם צמדה על שולחן כתיבתו.

תמה, את לזכרת שקיבלתי כעבור כמה שנים בפעם הראשונה מכתבים מאחי ומדודי באמריקא והם רצו שאני אבוא לאמריקא, ואני מתוך פחד והתרכשות [...] שכחתי שאני צריכה לרדת מהמדרכות והלכתי ישר ונפלתי מכל המדרכות והאבנים המחודדות השחיתו את פני. איך ד"ר סבונסקי טיפל בי ולא נתן לאף אחד ללשט שלא ישארו לי צלקות על הפנים, שהצין אל תפאצ. באילו צדינות ומסירות הוא טיפל בי, ולשט - חליפה. "אצלי הכסף נופל מבין אצבעותי" היה אומר. ובהבטחה "אני אבוא לפלשתינא ואהיה אורחך" הוא באמת זכור לי לטובה.

כן תמה, הרבה זכרונות מתצורריט, וחיי בין ידיים טובים וקרובים שרכשתי לי והיו לי מסורים ושתפו את עצמם בחיי, וביתם היה פתוח לפני והפך לביתי. ובציקר הבית של הוריק שהתייחסו אלי בחיבה ובכבוד, כי אחרת איך יכולתי להמשיך ולהתגבר במשך שנים, להיות מנותקת ממספחתי, מהורי,

מבנותי וכל הקרוב לי. ביתכם היה ביתי, בית מצרי, בית
מינצ'ר, בית קוק. וחברים וחברות הדואטים לי וכחידה ודט
דדואמא הייתי בעיני אנשים בחי". ואת תמר היית לי
כשותפה בחי" ואת זה אני זוכרת.

"יחזקאל... אני ביפו"

בכ"ג טבת תרס"ג עגנה ה'רוסלאן' ביפו

מספרת אטוש, תמלול של ראיון וידאו שערכה נעמי:

המלחמה נגמרה, אבל שום ידיעה מאמא עוד לא היתה. יום אחד
באה אחת מנשי הפרדסנים המיוחסים, הוותיקים, לסבתא.
האשה באה ביום ה' אחר הצהריים, היא היתה מאלה שאספו את
הצדקה לעניים, אלמנות ויתומים. סבתא אומרת לה לשבת,
מכניסה את היד לכיס, ומוציאה לה כסף מן הכיס, לתת את
חלקה באיסוף הצדקה לנצרכים. "לא הפעם, הפעם לא באתי
לצדקה, יש לי פתק מבתך."

סבתא קיבלה היסטוריה, התחילה לצעוק נורא וכל השכנים
התאספו. היא מוציאה פתק, ואחד הבנים של השכן קרא בפתק.
ובפתק כתוב: "יחזקאל, בוא לקחת אותי, אני ביפו. רחל". היתה
תדהמה נוראה בכל המושבה. סבתא רצה דרך בית הספר אל
הדודה, לבשר לה שיש הודעה שרחל ביפו. בדרך היא קראה לעבר
בית הספר: "הגידו לילדות שאמא שלהן חזרה". אז פונה אלי
המורה ואומר: "אסתר, אמא שלך חזרה?" אני אומרת "מה?"

בתמהון כזה: "מה?" אספתי את המחברות ורצתי הביתה. כל המושבה היתה ליד הבית: "מזל טוב!, מזל טוב!" כשבאתי, השכן, הבחור שלקח את הפתק, היה כל כך מבולבל, שלא לקח לא סוס ולא חמור, אלא רץ ברגל לבחריה. פותחים לו את השער והוא לא יכול לדבר, הגיע אין אונים. נתן את הפתק, פותחים את הפתק וקוראים: "יחזקאל, בוא לקחת אותי, אני ביפו. רחל". התחילה צעקה נוראה: "יחזקאל! יחזקאל!" אבא בקצה השני של הפרדס, הוא גם נבהל מאוד. הוא בא, הראו לו את הפתק ותיכף הכרכרה היתה רתומה ואבא הגיע [הביתה].

איך נוסעים? בינתיים כבר ערב וכל המושבה על יד הבית, ומביאים יין: "מזל טוב! מזל טוב!" אבא הולך לקחת דילז'אנס, הדילז'אנסים לא חזרו. ואבא החליט שהוא נוסע בעצמו עם העגלון. בינתיים שני הדודים שלנו שהיו באגודת 'המכבי' (אז עוד לא היתה אגודת ספורט אחרת) אמרו: "אנחנו הולכים, ואתן, עד שאבא יחזור, בואו לראות את ההתעמלות". הדודים היו יהודה ויהושע, אחי אבא.

אולם ההתעמלות היה באחד המחסנים, מחסני הפרדס של יהודי שמעודו רגל ערבי לא דרכה בפרדסו, קרויין. זה היה בקצה המושבה מערבה, כאשר פתחו את הפשפש בתוך השער הגדול להכנס לחצר, אנחנו שומעים קול מצילות של סוסים, כמו דילז'אנס מתקרב. נכנסנו, ראינו את הבחורים מתעמלים כל כך יפה, ופתאום בא השליח עם הכרכר: "בואו, אמא ישנה!"

נו, תארו לכם את הפגישה. כשאמא יצאה לקראתנו להוריד אותנו מן הכרכרה, אני אומרת: "אמא, חלמתי שתבואי". משום מה אינני יודעת אם אמת היה הדבר [החלום].
-היה רטוב?

-הו-הו! וכל המושבה היתה על יד הבית.
אמא יצאה מאודיסה בספינת נפט, זו היתה ספינה ראשונה שחצתה את הימים. אמא התגוררה אצל הסופר לילנבלום בבית. נכנס אדם: "שלום שלום", ושואל לרחל נלקין. הם לא הכירו את האיש שאלו אותו: "מי אתה?" - "אני בא מארץ ישראל". הם פחדו מאוד לקרוא לאמא, כי היו גם מרגלים שבאו מארץ ישראל. אמא שמעה, יצאה מחדרה לחדר האוכל הגדול שישבו שם. "אני הבאתי לך דרישת שלום" הוא אומר לאמא. "ממי?" אז הוא קרא בשמות אבא ובשם סבתא ובשמותינו, בשם צעירה ובשמי. אז היתה וודאות, אמא קיבלה זאת כדבר ודאי. שואלת אותו על הסבא [שמחה] והוא אומר לה: "סבא נפטר". היא היתה בטוחה שהוא מדבר אמת. [והוא ממשיך]: "אני חוזר עד קושטא, יש אוניית נפט, אם את רוצה בואי אתי". ואמא אומרת: "בוודאי". אמרו לאמא, המשפחה והידידים: "איך את עושה דבר כזה? המלחמה נגמרה, אבל עוד לא מהלכות אוניות בימים, חכי שתהיינה אוניות". אמא אמרה: "עם המשפחה! ואם לא - אין לי חיים". היא נסעה באניית הנפט הזו, ספינה לא גדולה, עד ביירות. בביירות הם ירדו, שם חיכו ימים אחדים, ולא ארכו הימים והגיעה 'רוסלאן', האניה הראשונה שאכן חצתה את הים

והביאה אתה את ראשוני העליה השלישית, אני חושבת שצשק
בא עם ירוסלאן.

- ומי היה האיש?

- אכן, בן דוד של הסבא. גם הוא התגלגל מהארץ ואיכשהו לא
יכול לחזור. ידע שאמא נמצאת ברוסיה ועקב אחריה. הוא ידע
שהיא גנתה בגן הילדים שפתחו יצחק אלטרמן, אביו של נתן
אלטרמן, יחד עם הלפרין באודסה. הם היו פדגוגים, והוא עקב
אחריה והגיע, אכן, עד ביתו של לילינבלום.

-ומי האשה שהביאה את הפתק?

-גברת רוזוב, בניה היו מבעלי הפרדסים הגדולים בפתח תקוה,
היו להם קשרים עם משפחת רוקח. משפחת רוקח דאגה שהפתק
של אמא יגיע, אז בידי מי אם לא בידי הנאמנה שלהם, הגברת
רוזוב?

הדרך מיפו לפתח תקוה היתה אותה דרך אותה עשו סבא וסבתא עם
חבריהם ביום עלייתה של סבתא לארץ. תריסר שנים קודם לכן. אז,
כשהלב היה עולץ ופתוח, "מאמין גם בעתיד" ומשחרר מזוועות
המלחמה ואימת הפרידה. והפעם, מה היתה הרגשתם בדרך, בציפיה
לפגישה? מה ראו זה בעיני זה, שלא ראו חמש שנים קודם, טרם
פרידה? איזו אמא ראו הבנות, אחרי שראו אותה שנים רק בדמיון?
איך שוב הרגישה סבתא כאם לשתי ילדות, שאת ילדותן לא יכלה
ללוות?

גם כאן עולה המציאות על כל דמיון. גם כש"כל פתח תקוה צוהלת סביבם, שמחה ומחבקת" עדיין לא ניתן לחוש בחלל שפערו שנות הפרידה. אלה לא חלפו מבלי להשאיר עקבות. כך או כך הצליחו השניים לאחות את השברים שהותיר הזעזוע הנורא בחייהם, והריהם שוב משפחה. אבל סבתא שלנו לא נרפאה כליל מהטראומה הזאת. במשך השנים שמענו בלילות את הדיה. מתוך שנתה, בחלומותיה הרעים, היא המשיכה להתייסר והיתה קוראת לילדותיה הרחוקות.

אטוש, חוברת הזכרון, עמ' 36:

עין גנים, מחוז ילדותי היפה, בקצה הרחוב בפאת השדה, ואבא מקים משק לתפארת. בחריצות ובתבונת כפים עולה כאן רפת טובה, לול מניב, ירק למשק החי ולמשק הבית.

רכובים על שני חמורים מוביל אותנו אבא עם בוקר לבית הספר אשר במושבה. בשובו הביתה עמוסים החמורים כל טוב לבית. כמה טוב, נעים וחמים ביתנו הכפרי. דומני המפואר בבתים איננו נותן יותר חמימות רוך ונועם כביתנו אז. טוב היה לצאת עם אבא ואמא בשבת של חורף ללקט פטריות ולאכול מעדניהם עשויים בידי אמא. ואתנו נהנית סבתא מן הבית אשר הוחזרה אליו האם, הבת.

”רעיון הקבוצה שובה את הלב”

עג'מי

אטוש, סיפורי סבתא אטוש עמ' 18:

...[אחר ששוקמה עין גנים] מגיע החבר אברהם הרצפלד ומציע לאבא-אמא להקים קבוצה חקלאית של פועלים מתל אביב ויפו, וביניהם אנשי המרכז החקלאי. רעיון הקבוצה שובה את הלב, ויום בהיר אחד אורזים את החפצים ואת משק החי ויוצאים לדרך ארוכה – מקצה המזרחי של עין גנים אל מאחורי יפו במערב – לעג'מי. שם נחכרה אדמה על ידי המרכז החקלאי, וניתנה לקבוצה לעבדה.

קבוצת עג'מי

מאת אסתר יצהר

שלושת הבתים שלנו נמצאו מדרום ליפו העתיקה של היום, בכיכונת עג'מי שהיתה בעצם יותר כפר משיכנה עירונית. עלוידנו נמצאו בתים ערבים בודדים, גם הם בתור פרדסים. בבלי האחוזה שהסכירו לנו את האדמה חיי בכיירות. היו אלו אנשים אמידים שבנו להם בתים ביפי, כפי הנראה, כמשכנות חורף. כל בית מוקף היה חומה גבוהה ובכל הצד בריכה אשר שימשה כמאגר להשקיית הפרדס ולנו הילדים, גם לשתייה בקיץ. בבית הגדול ביותר גרו המשפחות רבות הנפשות. בקומה הראשונה היו הרפת, הלול, האירווה, המחסנים ובאר עם קילון ודלי להעלאת המים. בקומה עליינה היה אולם גדול ששימש אתנו כחדר אוכל ומזנוי דלתות לחדרי המשפחות. באחד מהם חיתה משפחתנו ועמנו גם אמאבי. בחלונות למרחב נשקפו הבריכה, הפרדסים וגבעות הררי יהודה הרחוקים יבחנויות הצפוניים נשקפה גבעת יפו ובתיה שמעליהם בלטי צריחי מסגדים. רצפת החדר היתה עשויה שיש איטלקי בהק. על אחד הקירות קביעה היתה מראה גדולה, עשירה מסגרת מזוהבת, ולידה שולחן של שיש אשר יצגו מחוסבות כסגנון רוקוקו צרפתי. תקרת החדר הגדול מקורה היתה עץ צבעוני עם פסים מוזהבים, יבאמצעה - מכנת דמי מסגד כיפתהסלע שבירושלים על חלונותיה הצבעוניים וממנו השתלשלה מנורה גדולה ויקרה ובתחתיתה יזית שניעדה להורידה לשם הדלקה.

גיל ביתנו נמצא ביתו של שכן ערבי שקיבל אותנו בחביבות ובינינו ובין משפחתי נרקמו יחסי שכנות טובה. הנשים הערביות התיידדו עם שכנותיהן היהודיות ואני הילדים מצאנו חיש מהר לשון משותפת עם בנותיהן שחברו לנו למשחקים. בבית אחר חיתה משפחה אמידה בעלת טחנת קמח, שהיתה מתארחת בביתנו כשבתות וגם אני אצלם. כנותיהם ייגני כפסנתר ואנו הילדים היינו שומעים ומשתאים. בלילה היו שערי תומות הבית נסגרים, אין יוצא ואין בא.

משתלה לעצי יער

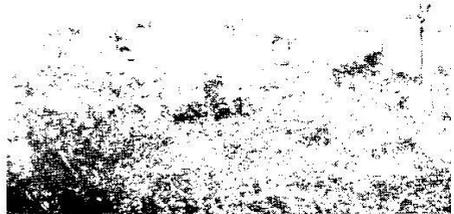
במשך הזמן נוסף למשק הקבוצה ענף חשוב - משתלה של עצי יער. משתלת המנדט החלה בנייעת יערות, שריבם נכרתו בימי המלחמה לצורך הסקת הרכבות. תחילה נוצרו הזרעים במשמית - ערוגות מכיסות חלונות. כשהגיעו השתילים לגובה של 15 ס"מ העבירו לעציצים קטנים שאותם קנינו אצל קדר ברמלה. היה זה חג כשהיינו ניסועים עם אבא לקדר ומזוים את העיניים בכפיו המגולגלת במהירות את האובניים שעליהם נוצרים העציצים. כמותה הזדמנות היינו מתכבדים בפירות צבר עסיסיים ושעמים. הרצפלה יכן יידיים אחרים, אנשי הנועה העבודה, היו אירחים כמובנים בקבוצה והשמחה היתה שרויה בה.

בשור הקרבות חודש דצמבר 1918, עם כיבוש הארץ כולה על ידי הבריטים, חזרה משפחתנו לעינינו שליד פתחתיקה לשקם את משקנו לאחר שגורשונו מהמקום על ידי התורכים. השדות של הוריק, פרות געו ברפת, תרנגולות ויקרקו בולל דבורים מילאו את יערות הדבש כנורות. גם אנתנו הילדים שבנו ללימודים.

וא הגיעו לביתנו ייודני אברהם הרצפלה שעסק בתייש" בת והציע לאבא ילאמא, יחוקאל ירחל בית'להלמי, להשת" תף בקבוצת סיעלים אשר תחבסס על משק חקלאי בפרדסי יפו, ליד שכונת עג'מי. המרכז החקלאי אשר התארגן או לפעילות התיישבותית, חכר 80 דונם בין פרדסים מונחמים ובהם שלישה בתים למגורי המתיישבים. הרצפלה לא היה צריך להרבות בדברים כדי לשכנע את הירי שנדלק מידי לרעיון הקבוצה. עי'ג'מי היא כבר עובדה קיימת, שאותה הקימו עם הראשונים כמושב'פועלים בשנת 1908. עתה הגיע הזמן ליוצרי משהו חדש - קבוצה שיתפית. וכך, ביום בהר של קיץ 1919, התיישבו שש משפחות על ילדיהם, ביניהם אני שהייתי אז בת שמונה, בעיבורה של יפו. אותם ימים עדיין לא התפשטה יפו למזרח וכל אותי שנת שבין העיר העתיקה לשדרות ירושלים של היום היה פרדסים.

ואלו היו המתיישבים: משפחת אדלר, בית'להלמי, דבשוני, היכמן, זוסמן ושנידראמן. המתיישבים וכשו כמה פרות דמשקאית, עגלים, תרנגולות, סוס וכן שתי פרידות שנקלו מהצבא הירידי, כדי לחרוש בהן את חלקית נן הירק. החלב, הביצים והירקות של הקבוצה הובאו כל יוקר בעגלה ל'המשבור' שנמצא בסמטת בית'הבד בתל-אביב ובני העיר החדשה, בעצם עדיין שכונה. היו ממחרים לקנות אותם, שכן היו באיכות טובה. כמותה עגלה הובאנו אנתנו הילדים לבית'הספר בנוה'צדק, ששם למדנו. עם תום הלימודים היינו הרלוים ברגל עד לחניתו של חייט יהודי בקצה הרוב בוטטרים ושם היינו מחכים עד שהיה בא אחד האבות להחזירנו הביתה. גם הנשים חכרות הקבוצה, לא הלכו ללא ליווי לעיר. במשך הזמן נוספו לקבוצה עוד ארבע משפחות.

כסביות יפו, מקום מישן הקבוצה

יפו בראשית שנות העשרים

מאורעות תליתו בי"א באדר תר"פ-1920, העיבו על שחתת חג הפורים שבא אחריו יזמתה לא 26 גם עם בוא חג הפסח. ביום הראשון של חוליהמועד פסח, כאשר פרצו מאורעות הירושלים, הועברו הנשים והילדים לקרובים בתל-אביב, ושם שהו כשבועיים. אבל מאומה לא קרה אז ביפו.

הריחות נרדעו קמעה. לארץ הגיע הנציב-העליון היהודי, הרברט סמאל, שראינו בו ספל ותקווה להגשמת הבית-הלאומי. הוא ירד בנמל יפו ונסע במכונית מפוארת, מלווה בשוטרים וחיילים רבים. עמדנו בצדי הסמטאות המוליכות מן הנמל, וחד עם רבים מיהידי תל-אביב יופו, כדי לקבל את פניו. גם אני הייתי בין הצופים ובעיני הילדוניתות הוא נראה מעין מלך יהודי.

אותה שנה - תרפ"א-1921 - נערכה בחסות הנציב-העליון תערוכה חקלאית ביפו, שטח התערוכה היה לא רחוק מהקבוצה. בדרך ל"בתי ורשה" גם אנחנו הצגנו בתערוכה מפרי משקנו: ביצים מובחנות, ירקות למיניהם, שתילי ברוש וארו וסוגים שונים של שתילי אקליפטוס. בפרט ראשון וכתה דלעת עצומה שלנו, שגדלה מעצמה על ערימת הובל בחצרנו וגם איתה הבאנו לתצוגה...

יום אחד בא הרצפלד והודיע לנו בשמחה כי קרן-קיימת עומדת לרכוש אדמה בחולות שמדרום ליפו להתיישבות קבע של הקבוצה והשמחה היתה רבה. האביב הגיע, פסח שוב קרב ובישעת ההכנות ללילה-הסדר שמעתה את אמי אומרת לתברותיה במטבת: "ללוואי שלא נצטרך גם בפסח זה לארונו הפצים ולהימלט לתל-אביב". את ליל הסדר חגגנו בשמחה רבה כאשר הרצפלד מנצח על קריאת ההגדה ועל השיירה.

למחרת הסדר, ביום החג, יצאנו בעגלה וברגל, כדי לראות את המקום שעליו עמד לקום יישובנו (הוא נמצא בחולון של היום). ההכנות להפבריתנו ולהכשרת הקרקע שם אמורות היו להתחיל אחרי חג הפסח.

ביום האחרון של פסח, לבישים בנדי חג, יצאנו לביקור של חג אצל קרובינו בתל-אביב. בהגיענו למלון "לורניק" בשכונה הגרמנית, שמצא לידי פטי הרכבת וליד הגשר המוביל לנהר-יזק, פגשו בנו שני בחורים ללא חלוצות. הם נראי מבהילים וסיפורי לאבא שהם באים מראשון-לציון ידברו שדודו איתם ערבים.

לפנות ערב חזר אבא לביתנו ביפו ואנו נעתרנו לבקשת הקרובים ונשארו בתל-אביב, כי למחרת, יום אחד במאי, אמורה היתה להיערך הפגנת פועלים - דוממק, ההפגנה הראשונה בארץ לכבוד אבא במאי - ואנחנו רצינו לחוות בה. למחרת בבוקר הביא אחד את החלב ל"תנובה" ולאחר שראה את ההכנות להפגנה, חזר לחליבת צהרנים, עם סבתא חזרה אמו.

יום הפרעות

עיד אבא עושה הכנות לחליבה - ואת מה שקרה באותו יום אני יודעת כמה ששמעתי או ופעמים אחדות אחר-כך מפי אבא - נכנס השכן הערבי לבית ובכהלה והתרגשות קרא לאבא: "קפוזן דרך החלון לפרנס והחבא שמו" אבא תמה: "מה קרה, למחז? והשכן ענה: "הורגים יהודים

סכתא לביתנו ונעל את השער. אמו ואשתו קיבלו את סכתא יפה, ניסו להרגיע אותה ובכו יחד אהה.

קרובינו בתל-אביב דאגו לנו, ואחד מהם, גורלסקי, פנה לראש העיר דזוינגרן ושניהם פנו לשלטונות האנגליים וביקשו משמר צבאי כדי להציל את חברי הקבוצה בעצומי. רק בשעות הערב הועמדה לרשותם מכונית עם חיילים אנגליים שאליהם הצטרפי חברי "הגנה" מתל-אביב. כאשר הגיעו לביתנו, יצא אליהם שכננו הערבי ומסר שסבתא נמצאת בביתו ושאבא מסתתר בפרנס. דודי שבא עם חברי ה"הגנה", קרא בקול בשמי של אבא, אך אבא לא הופיע, כי גם הפורעים קראו "הוויגה יחוקאל" עד שדודי קרא: "יחוקאל, זה אני, אחיך יהודה", רק אז יצא אבא ממחבואו. כל בתינו נשדדו, המשק נהרס, אבל הפרות ניצלו, כומר שגר לא רחוק מאתנו, שהגיע למקום למשמע צעקות הפורעים, לקח את הפרות והובילן לביתו.

רק כעבור שבועיים, כשיך המאורעות, יצאו חברי הקביצה ועמם חברי "הגנה", למקום. הכל היה הרוס, את הפרות קיבלו מידי הכומר. הם נפידו בצער מהשכנים שעזרו לנו, והביאו את הפרות לתל-אביב. בכל אופן, לנו היה מזל. איש מקבוצתנו לא נפגע, אבל באותם מאורעות נרצחו ברנר וחבריו שגם הם חיו בבית בלב פרנסים בכפר ערבי לא רחוק מיפו, ולא רחוק מאתנו, בבית-יעילים שנמצא ברחוב ית של היום, נרצחו רבים מהעולים.

שנים מחברי הקבוצה נשארו בתל-אביב לטפל ברפת הארעית שהקמו בעיר. האחרים יצאו לעבוד כרפס ח'יפה-ג'דה. המוסדות המיישבים החליטו שהקבוצה לא תקום מעבר ליפו, במקום שהגישת אליו אז היתה קשה, אלא כדרך-יפח-תקוה. ונטי"ו בשנת תרפ"ב-1922, עד לא עברה שנה מאז המאורעות, נרדמו העגלות ובהן אוהלים, כלי עבודה וציוד ראשוני מאחוריהן נקשרו הפרות, והחברים - הנשים והילדים נשארו בינתיים בעיר - תקעו

מוסיפה רחל, סיפורי סבתא אטוש, עמ' 9:

אחרי פרעות יפו נשארנו בלי כל. חברים וידידים ביניהם משפחת ברוך רוזנשטיין ז"ל ויפה ירקוני הביאו לנו בגד ללבוש וטיפלו בנו בדאגה חברית. יזכר לטוב ברוך גורלסקי ז"ל, הציוני הנאמן, שהכניסנו לביתו.

את הפרות ברפת השאירו הפורעים, כי לא יכלו ברגע הסוער להתחלק בירושה. כעבור שבוע או שבועיים כששקטו הרוחות הלך יחזקאל עם אחד מחברי הקבוצה להביא את הפרות. והנה, באמצע הדרך הופיעו ערבים מתושבי המקום ולקחו אותם בשבי. הכניסו אותם לרפת מזוהמת וסגרו אותם באומרם שיש שמועה ביפו שהרגו ערבי, ואם זאת אמת ישלמו הם בחייהם. בנס לא קרה מקרה כזה ואחרי חצי יום הם שוחררו. אבל מאז הלבין יחזקאל ושערותיו נשרו.

ואטוש כותבת, חוברת הזכרון, עמ' 36:

במורא קדושתו של הכומר השכן על צאן מרעיתו – הוחזרו הפרות ונמצאה להן רפת בקצה רחוב השחר בתל אביב. אך אבא אינו אומר נואש, הוא מפקיד את הרפת בידי אחד החברים ויוצא שוב כחלוץ, לסול את כביש חיפה- ג'דה (רמת ישי של היום) עם ראשוני החלוצים שהגיעו עם טבח הדמים של אותה שנה.

”תקענו בזריזות ארבע יתדות אליהן

נקשרו הפרות”

שכונת בורוכוב

פרעות 1 במאי שמו קץ לחיי הקבוצה ביפו, אך גם חלום ההתיישבות במקום של קבע לא ניתן להגשמה כפי שתוכנן. היה הכרח לדחות את חלום ההתיישבות דרומה ליפו, והוצע לאנשי הקבוצה להקים שכונת פועלים מזרחה לתל-אביב, שכונה שנקראה על שם אחד מאבות הציונות הסוציאליסטית, דב בר בורוכוב.

רחל, סיפורי סבתא אטוש, עמ' 9:

יחזקאל ושלמה שניידרמן היו הראשונים שעלו עם הפרות. יחזקאל עם שש הפרות, שלוש מכל צד ושלמה שניידרמן מאחוריהם כרועה [לשמור] שלא יתפרעו ולא יתפזרו. ואנחנו הנשים, עמדנו בלב חרד ובדאגה וליווינו אותם בתפילה שקטה. והם שתקעו את היתד הראשונה לשכונת בורוכוב ובאותו ערב התחילו בהקמת הצריף לפרות, לאור פנס יד דולק.

רחל, סיפורי סבתא אטוש, עמ' 11-12:

...החיים היו יפים, מעניינים, ואנחנו מרוצים ושמחים היינו על כל שתיל נוסף ועל הקרבה ההדדית בין החברים בימי חול ושב. החגים הראשונים כמעט כולם משותפים היו. איזו שמחה שררה בחג פורים הראשון, בו התאספנו כולנו בבית שכננו אלדמע, שכן היה זה הבית שהכיל את כולנו, וכאילו נבנה למטרה זו. כולנו

הסיבוננו לשולחן הערוך בסעודת פורים, והשמחה היתה במלואה - בשיחה, בסיפור ובזמרה. כל אחד מאתנו היה זמר, ומבלי להפציר בקעה שירה, ואלדמע היה המלווה והמנצח, מנגן על גרמושקה, והשמחה היתה במעוננו הדל. גם רקדנים ורקדניות לא חסרו אחר העבודה היומיומית הקשה. חיי הצנע בשל הפרנסה הלקויה לא הפריעו למהלך החיים, והעבודה היתה מלווה בשירה.

ממרחק השנים אני כולי השתאות לגן העדן האבוד. הבית של אלדמע שימש הרבה שנים מרכז תרבותי בשכונה. הצגות 'הבימה', 'האהל' ו'המטאטא' נתקיימו בו, ואנחנו נהנינו בכל לבנו. התקיימו בו גם הרצאות מטעם ההסתדרות והמפלגה. שם גם היה הרדיו הראשון, שריכז את כולנו בכל ערב. ולא רק אנשי השכונה, אלא מכל הסביבה באו לשמוע מהנעשה בארצנו ובעולם כולו. זה היה למקום מרכזי, הודות לאיש המסור והמהנה את הקהל – אלדמע.

החיים בין החברים במקום היו קרובים וטובים. אני חושבת שרכילות לא ידענו, ומריבות, עד כמה שזכור לי – לא היו. עכשיו זה קצת אחרת, התרחבנו, ומשכונת בורוכוב נוצרה גבעתיים. את החדשים אין מכירים, אספות כלליות אין. יש מועצה, היא מחליטה, ואנחנו מקבלים דין וחשבון. הקרוב נעשה רחוק, כל אחד חי בפני עצמו, כמקובל לפי רוח הזמן. ובלי רצון מסתגלים לזמנים החדשים, וטוב שיש מקום הנקרא מועדון הוותיקים, שאפשר עדיין להפגש בו עם פנים מזמן העבר.

יחזקאל בעיתון 'דבר', יט ניסן תרצ"ב, במלאת עשר שנים לשכונה:

חג העשור לשכונת בורוכוב – זכרונות

היה זה בחודש שבט תרפ"ב, החלטנו לעבור מתל-אביב עם שרידי המשק, שנשאר מקבוצתנו ביפו אחר מאורעות מאי 1921, למקום המיועד – שכונת בורוכוב. ארבעה חברים מושכים בעשר פרדות על ולדותיהן צעדנו לקראת הנקודה החדשה. לפנות ערב הגענו לגשר על נחל מוסררה וירדנו לנחל להשקות את הפרות. בפינה צפונית לנחל עמדה ה'נוקטה' [תחנת משטרה], ששימשה למשמרות תורכיים ומקום לינה אחרי כל מקרה שוד בדרך. מטעמים ש"אין נכנסים לחורבה" ועוד, עשינו את דרכנו הלאה, מזרחית-דרומית דרך ה'ואדים', ועם שקיעת החמה עמדנו בנקודה שלנו. על גבעה קטנה, מוקפת זרועות נחל מוסררה, תקענו בזריזות ארבע יתדות אליהן נקשרו הפרות, ואנחנו ממשיכים בהקמת הצריף לאור הירח ולאור מנורה. אותו לילה לא הצליח הירח להאיר לנו בכל הדרו, כי העננים חצצו בינינו והרוח עם טיפות גשם הצליפו על המנורה – על כן יצא הצריף פגום בשטח הסימטריה. שקועים בעבודת הבניין לא השגחנו בחלוף עלינו הלילה הראשון. לפנות בוקר נשקף לדרך תל אביב-פתח תקוה ה'בניין' הראשון בנקודה החדשה. ותהי זו לאבן פינה צנועה בישוב הסביבה. הצריף הספיק בצמצום מקום למשק, והשגנו בקושי כמה אוהלים משומשים, אותם נטינו מסביב לצריף. הצריף היה לרפת, והאוהלים למשכן החברים. השנה היתה שנת גשמי ברכה ורוח, ולא פעם קרה שהמיטות עם החברים נשארו בלילה גלויים תחת כיפת השמים המעוננים

והגשם הדולף, כי האוהלים נישאו עם הרוח. חשבנו לקשור את האוהלים לצריף, אך מחשש שמא יתגבר הרוח גם על הרפת נמנענו מעשות זאת. לא מעטים היו החששות לישוב זה. ועדת המומחים שביקרה מטעם הקרן הקיימת הביטה בתמהון לאדמת הטרשים והשלוליות, ואחד מהם שאלני: "היכן חושבים אתם לזרוע או לנטוע עץ?" עניתי לו: "בין המלאכים הממונים על הצמחים ומכים על גבם ואומרים: "עלה!" יש לנו כמה וכמה מכרים, ואנו מקווים להזמינם לשכונה".

גם הדאגה לבטחון החיים הטרידה לא מעט - בסך הכל ארבעה חברים עם חמישה מקלות, ומקל מיוחד לשומר התורן. ביחוד היה קשה לאותם החברים שסבלו במאורעות [מאורעות תרפ"א, 1921]. זכור לי הביטוי של אחת החברות בטרם עמדנו לצאת לשכונה: "אך מילאנו את הכרים נוצות חדשות, ואתם רוצים שוב להוריקם?"

כך עמדה בתוקפה גם שאלת הבריאות. האנופלס שקינן במוסררה והפיץ את הקדחת בסביבה היה ידוע למדי. לכן נשאר המשפחות זמן מה בתל אביב, ובשבתות וחגים סודר תור לביקורים במשפחה. הספקת המים סודרה כמו בכל הישובים הקודמים - בהובלה מתל אביב לצורכי החברים, ולמשק - מנחל מוסררה, או ברשות י"ל גולדברג - מפרדסו. קיום הקבוצה היה קבוע מראש: הכנסות המשק ועבודת חוץ. בעבודת חוץ נכללה עבודת בניין הבתים בשכונה, אך מטעמים סידוריים נדחתה הבנייה מפעם לפעם.

בחוה"מ פסח תרפ"ב הוקפה נקודתנו הקטנה אוהלים. היו אלה אוהליה של קבוצת פועלי הבניין הראשונים. הייתה הרגשה שזוהי חומת מבצר, ולא אוהלים. חדשים היו, ואהלינו בצורתם החיצונית היו עלובים לעומתם, אך עמדתם המרכזית יחסה להם רגש של הערצה וכבוד. את חלקנו בעבודת הבניין קיבלנו בהובלת החומרים. הקבוצה כבר רכשה לה פרד, שהיה מפורסם בהושטת לשונו, שאי אפשר היה לדעת למי היא מכוונת - הלעוברי האורח, או למעבידו. טיב הדרכים בימים ההם ידוע, וההובלה הכבידה מאוד על הוצאות הבניין. נמצאה עצה - בין שרידי האוצרות של

המלחמה העולמית נשאר קו רכבת קטנה, שעבר מתל אביב דרך השכונה והלאה. דרושים היו רק אי אילו תיקונים ואישור ממשלת המנדט, כדי לאפשר את השימוש ברכבת זו. בקושי רב הושג הרשיון ונעשו התיקונים, עתה היה צריך רק להתמחות במקצוע, להסיע על גבי הפסים קרונית טעונת משא בפרד המפורסם ההוא. בעלייה, היה מתקשה לעלות אפילו עם קרונית אחת, בירידה – לא הספיק לברוח המקרוניות הרודפות אחריו בזעם והמולה. לא הצליח הפרד למלאות את מקומו של הקטר – אך מקומו יכירנו במשק הפועלות, שקם במקום הקבוצה הקודמת. עלינו בשעה זו להזכיר את הח' הרצפלד, שפעל במיוחד לטובת השכונה בכלל ולטובת הקבוצה בפרט, על דעת עצמו, בניגוד לרוב חברי ועדת המומחים.

פתק קטן מצאנו. הוא נכתב בעפרון וחלק מאותיותיו נשחק במשך השנים. בפתק - שמות חברי קבוצת יפו שעלו אח"כ לשכונת בורוכוב. יתכן שנפלו שיבושים בקריאת השמות, ותבוא הברכה על מי שיוכל לתקנם. ואלה העולים לשכונה: אדלר, שנידרמן, גורביץ', זיידל, תפוחי, יבלונצ'יק, דובשני, הוכמן, זוסמן. ראשוני העולים: שניידרמן, אדלר, גורביץ', יבלונסקי, יחזקאל בית הלחמי.

אטוש, ילדה שובבה בת 11, שמתעקשת להצטרף למקימי השכונה, כותבת מזכרונות על אביה יחזקאל, סיפורי סבתא אטוש, עמ' 18-19:

מפת ההתיישבות של אזור השפלה היתה משובצת אחרת לולא פקדו אותנו מאורעות מאי 1921. שכונת בורוכוב נועדה להתיישב במקום בו כיום בת ים, חולון היתה מדרימה בואכה ראשון לציון. אלא שהמאורעות השאירו את הקבוצה, אשר רוב חבריה חגגו את 1 במאי בתל אביב – בחוסר כל. ותוכנית ישוב מעבר ליפו נדחתה לשנים אחדות. המשק אשר טופח בעגימי במשלך שנתיים היה לאל, אך אבא אינו נרתע ואינו מתייאש. את אשרות הכניסה לאמריקה הוא מחזיר אחר כבוד לאחיו אשר מעבר לים, והריהו שואב עידוד מזרם העליה המחודשת, העליה השלישית, ויוצא לסול עם הצעירים את כביש חיפה- ג'דה (רמת ישי). מן הכביש חוזר אבא מלא מרץ וביום בהיר של חודש שבט תרפ"ב הוא אוסר את הפרות לעגלה ומושך אותן יחד עם עוד חברים אחרים של הקבוצה אל מעבר נחל מוסררה (איילון) באדמה במבותרת על ידי ואדיות, אל המקום המיועד לקבוצה. על הגבעה מקימים צריף ארוך מחסה לפרות, תוקעים יתדות לאהלי החברים וקובעים - כאן תקום שכונת בורוכוב! אין אבא וחבריו נרתעים לא מן השממה אשר מסביב, לא משיירות הגמלים הישמעאלים העושות דרכן דווקא בלילות בסמוך לאוהלינו. רק לבי הצעיר מגביר הלמותו מפחד קריאותיהם המתגרות של הערבים ומייליל התנים המהלכים סביב. ואבא הטוב והאמיץ שליו ובוטח כי יוכל יוכל לשממה והסכנה תחלוף. ואכן, כאשר אני באה עתה למשק הפועלות (שבינתיים הפך לשכונת מגורים מפוארת) ומסתכלת בגן הפורח ובעצי הפיקוס הענקיים, תוקפת

אותי ריגשה עמוקה מאוד. רק מי אשר בחייו הפכה השממה גן פורח הוא לבדו יבין זאת.

ילדות בשכונת בורוכוב

אטוש, סיפורי סבתא אטוש, עמ' 13-14:

בית הספר וגן הילדים הראשון הוקם בשכונה מיד עם עלות המשפחות הראשונות. המורה משה יצהר ז"ל פתח את בית הספר בסוף שנת תרפ"ב 1922, כלומר לשנת הלימודים תרפ"ג. הילדים הצעירים מכתה א' עד ה' למדו בצריף המרכזי של השכונה. בחדר אחד בצריף זה היתה המרפאה, עבדה בה ידידתנו הטובה הד"ר דצ'קובסקי שעלתה אז מרוסיה. שני החדרים האחרים שימשו את ארבע כיתותיו של בית הספר, וכן שימשו את השכונה לאספותיה.

אנו, הילדים הגדולים, בני כיתות ה'- ח' נזקקנו לבתי הספר אשר בתל אביב ובנווה- צדק. אי לכך, היה עלינו להשכים קום, כי אוטובוס לנסיעה טרם נראה בארץ, ואם נזדמנה לנו עגלה בדרך, היתה לפעמים עמוסה לעייפה ולא נמצא בה מקום לכל קבוצת הילדים, שביחד עם הילדים מרמת גן עשתה דרכה לבית הספר. אנחנו, בני השכונה, היינו בסך הכל שנים עשר ילדים. היינו משכימים קום עם הורינו, שחלבו את הפרות טרם צאתם לעבודה בפרדס גולדברג (שהשתרע בשטח שנמשך מקולנוע 'רמה' דהיום עד 'שבע טחנות' שעל הירקון). התאספנו וצעדנו בסך לעבר תל אביב. הדרך היתה תמיד מעניינת, נפגשנו בוקר בוקר בערביות זקופות הקומה הנושאות מרכולתן בקלתות קש

על ראשן הנישא, ואת משקה הלבן בקדרות- קערות חימר שחורות. כך הן הלכו משיך מוניס אל יפו, לפתיחת שוק הבוקר. ברבות הימים היינו להולכי דרכים ידידותיים, וסימנים נתנו לעצמנו. אם פגשנו בהן אחרי הגשר האחד שהיה אז על המוסררה - הרי עיתותינו בידינו ונגיע בזמן לבית הספר, ואם חלילה לא פגשנום, זירזנו את צעדינו והשגנו אותן בסביבות שרונה (הקריה דהיום). משרונה יצאו אותו זמן גם ילדי הגרמנים אל בית ספרם אשר במושבה הגרמנית ביפו. תמירים, נאים, תמיד יחפים – חורף וקיץ, אך אף פעם לא נלווינו אליהם. לא נמצאה לנו, אף כילדים, שפה משותפת עמם, ומבטם אלינו – זועם. כדי לחזור הביתה, התאספנו בקצה תל אביב, מקום בו התחילו הכרמים בחולות, מתחת לשקמים רחבי הנוף על יד מלון "הרצליה" (לאחר שנים בית הועד הפועל, ואחר כך המשביר ברח' אלנבי). משם הלכנו יחד, אף פעם לא ביחידות, מטעמי בטחון. בחורשת שרונה עשינו את מנוחת הדרך, עד אשר היה נזכר מישהו כי בשעה שתיים – תור המים לשכונה. במכסת המים הזעומה אשר נשאבה במשאבה קטנה מן המוסררה היו מתחלקים ראשוני יושבי רמת גן עם ראשוני שכונת בורוכוב. שעה שהגיעו המים, צריך היה למהר להשקות את גינת הירק, את המשתלות להדרים שניטעו בחצרות, וכמובן למלא את החביות התקועות בקרקע לצרכי היום ולהשקיית הפרות. ובכל אלה – לבית הספר המרוחק לא אחרנו, והמורים הקבילו פנינו בחיבה, אולי גם בהערכה על היותנו כאלה. ובבית, בשעות אחר הצהריים, נתנו חלקנו בעזרה להורים בביסוס המשק. בערבים,

ובמיוחד בלילות שבת – מה טוב לגיבוש הצוותא מהחול העמוק
ברחובה של השכונה? ילדות טובה אשר לא תשכח.

גם ב'גן העדן' היו דאגות ואכזבות. שולה, הצעירה בבנות, חולה בעיניה
כרבים מלדי הארץ, וסבתא כותבת לחברתה:

”קשה. וקשה.”

מכתב מרחל לשרה(?) חברתה בירושלים, 1931-32

שלום לך שרה יקירה! את מכתבך הקצר קבלתי והוא לא
מח אותי בהודצי בנוצ למצב בריאותך. ברכתי אליך:
שתהיי בריאה! מצנין אותי מה שלומך כעת? אני רוצה
לקוות שתצני לי. שרה, אני מוכרחה ללכת לך את לבי,
מתגעגעת אני לך. וצל כל צעד מרטישה אני בהצדך.
עכשיו מצנין, בנוצ לשולמיתקה – המכונה כבר התקבלה
ואם מסודרה. והנה צניין רופאים. מד”ר קאהן ד”ר
לנדבלט, מלדבלט לשטאט, ובאחרונה היום הלך אתי ד”ר
קאהן ד”ר ברוך, ושוב הביטו והתיצרו ובאו לידי המסקנה
של אלקטראליזוס. ואני רציתי לחשוב שיתחילו בסידור הריפוי
(אחרי שד”ר ברוך אמר שאסור היה לי לחכות עד עכשיו).
והנה 33 שאלה חדשה. ד”ר כהן אמר לי שצלי לסדר עט
האלקטראליזיה באופן פרטי, שהריפוי הזה אינו נכנס בסדר
של קופת חולים. את יכולה לתאר לך דבר כזה? אחרי שש

שבועות של נסיונות וריצה לק"ח מזמן שבת ירושלים.
הנה מכניס אותי בסבך חדש. האמיני לי חביבה קשה היה
לי לצנות לו. ואת נמאס לי. להתחיל מחדש שוב להשתדל
שוב לדבר ושוב לרוץ במצב רוחי הנכחי. אבל את אני
לשולמית שלקוקה לריפוי והבלאתי על עצמי וממשיכה את
עבודתי. נפגשתי עם ד"ר מלכין. לדאבוננו האדם החביב הזה
עם חסר לי. הוא יצץ לי לספר לד"ר מנדלברג, והלכתי
אחר עצתו. באתי לק"ח והנה ד"ר כהן. אני מודיע(ה) לו
שבאתי לדבר עם ד"ר מנדלברג לשם סידור הריפוי ואמר:
"אין צורך בזה, אני בעצמי אשא מחר מחרתיים ואני לק
תשובה". שרה חביבה, את מצונינה, ואני כותבת לק הכוא.
ומזה תביני כמה את חסרה לי...

וצכיו בנוגע לצניין השני. את שאפת אותי את ראיתי את
דוד. בנוגע לזה רחל יכולה למסר לק ויותר כמעט שלא
ראיתיו. במקרה צ"י פולא אמר: "אני יודע הכל, ואעשה כל
מה שאוכל". את זה אמר ונצלם ויותר לא ראיתיו. אני אף
מלה לא דיברתי אתו, ואת עם בן צבי לא דיברתי. קשה
וקשה. דיברתי עם רחל וסמכתי עליה - ולצת אתה אין
תוצאות. יחזקאל התראה עם דוד והבטיח לתת תשובה
במשך שנה ימים. הוא אמר לקחת אותו ירושלים. והנה
אנחנו מחכים לתשובה ואין.

שרה חביבה, אני מרטישה במסירותך ואני כותבת כל המרירות שבלי. אף שנה מכאיה לי לצער אותך. כי באמת אין כוונתי לצער אותך, יצן כי את חביבה עלי, וזה מביא אותי לספר לך כל מה שאצלנו. יחזקאל צובד שלושה ימיט שבמוצ השכונה, עבודה יומית ע"פ חלוקת העבודה הנמצאת במקום. עבודות שונות, כביש, ע"י בנין בתיט. מזה תביני אינה מצב-רוח שורר בבית... בעיקר שלפני שבאתי לירושלים אתה פרה. ובשמוצ שצבר אתה הפרה השניה בהמלטה, שתי פרות שקנינו במקוה ישראל בעד מאה פונט, הכסף הלה עצמה לנו כ"כ הרבה עמל ויטיצה.

שרה חביבה, תסלחי לי שאני מצייבת אותך במכתבי, אפשר יבוא יום שאוכל לשנות את הטון... לצת צתה אני מוכרחה לצערותך. אני רוצה שתדברי עט דוד. וטט עט בן-צבי. אפשר שניהט שכחו מה שלנו כ"כ מציק. או אפשר שיבוא מי מאתנו ירושלימה, אולי יחזקאל או אני, אני מחכה לתשובתך.

המכבדת אותך, טט נושקת - רחל

"נחת בחודו של מלל"א

מרחל לאחד מאחיה בארה"ב (רק סופו נשמר):
... כן אחי יקירי, החייט ליה סבל תמידי - בכל מיני צורות ובכל מיני מידות... נחת-בחודו של מלל"א. אבל צריק לחיות,

ולאמרו בכדי לדעת איך לחיות. אמא, ה"ה, הלוואי ונלכה
לשנותיה, ובמזה לא ארוץ ממנה. היא עוד בשכל היא
ובהואר - מספרת ורובה לדעת, עוד נהניט מסיפוריה
ומזכרונותיה. אבא מקבלת עם התקפות, בשבוע שצבר היתה
חולה, היתה מתעלפת, והיא עם נפלה מהכסא. עכשיו כבר
טוב, והיא ממשיכה בסיפוריה. היא סובלת מסקלרוז, ואני
כמובן צריכה לקלוט, לקבל ולשאת ולהתאבד - תפקיד של
אמא. היש קשה מזה? אבא טוב, טוב להיות אמא, ואני
שמחה בחלקי. שלום לך אחי וכל טוב.
למשורות טובות מחכה - אחותך רחל.

"רק שא שטיף ומתעצבים"

רחל לבתה אטום יום ראשון 18 לדצמבר (כנראה 1932)
אטום חביבה שלום לך, כוונת את השעה במכתבך. בדיוק
ביום שיש בצרף אחרי שמרתי את הצבודה והיה לי זמן
לשבת במנוחה ובסקט ובמשומת לב לקרוא את מכתבך. אף
שמצאת כל מיני קושי באן ובילדים ונתקלת בניאודים, בכל
זאת חלק מדרישותיך ממלאים ויש לקוות שיבינו ויכירו
בצבודתך ולא יתנדדו אלא יצלרו לך. האברת ליץ אמרה לי
[כי] היא שמחה שאת שמה, וכואב רצו בק ויהיה לך טוב. מי
יתן ויהיה ככה. אתמול היתה אספת מחלקה ה'. ישראל
סיפר על תכנית הצבודה שלו ודנו על זה. היו עם יצחק

[שוויכר?] ודב [גלית?]. דב שאז עליק, אט יש מכתב ממך.
 סיפרתי לו על מכתבך והוא אמר הרי זהו הטוב שיש
 ביכולתך ובכוחך להכניס סדר משמעת. והוא מברך אותך
 בהצלחה. הוא סיפר לי שיבנאלי אמר כי רק אסתר היא
 המתאימה והיא שצריכה ללכת לדגניה. אננת אחרת אין
 בהייל לשלוח לדגניה, ולו את לא הלכת לדגניה היתה
 נשמטת דגניה מוצדת התרבות. חוץ מזה הוא מצטרף שלא
 יוכל ללחוץ את ידך. נפגשתי עם עם חנה. היא הלכה לטייל
 עם הילדים שלה. והיא סיפרה לי: אסתר רכשה לה כבוד
 כזה, כולל מלאי התפוצלות שאסתר הצמידה את עצמה כבן
 אדם, והיא מקנאה בק. כי שמה יאהבו אותך ויכבדו אותך
 ותרבישו מצויין. ופה יש לה כל מיני התרכלויות עם אסא,
 עם הנגינה, היא באה וממהרת מאוד וצוד כל מיני דברים.
 ובכן כתבתי מה ידוע לי ומה מצניין אותך. עכשיו ביחס
 לעבודתי הבית. אל תדאגי! אני מרבישה די טוב.
 קשה היה לשם הביתה אחרי שנסעת, כל כך היה קשה לי,
 נדמה היה לי כאילו הבית התרוקן והלך נמלא באמצעים,
 וזה כל כך לחץ והכאיב. נדמה היה לי שהקירות מתאצצעים
 יחד אתי, כל כך נהיה לי עצוב וקשה.
 יום כזה הרגשתי אחרי ששפתי מחיפה ולא מצאתי לא אותך,
 לא את שוליק ועם לא את צעירה. כן, אטום קשה לי מאוד
 השמחם הצרביט. כל היום אני עוסקת בכל מיני עבודות

בית, אבל הצרכים אני נשארת מחוסרת כל צניין, אין בזה
למלאות את הצרכים אחרי ששאלתי מכינה את השיעורים
ואבא יושב עם האלמנה, ואני עם הצתון או ספר נרדמת.
זה באמת מעצמת. בשבוע שבער אחרי נסעך אני הייתי
עסוקה עם הכתובים של הדוד ז"ל. הייתי אצל צמח והוא
הבטיח לי לכתוב עליי ועם לדבר בכינוס. לשם זה נסעתי
לרצונה להודיע מקום הולדתו של הדוד ועם שנת הולדתו.
הייתי שמה כמעט יומיים לא נתנו פשוט לנסוע. יהושע רוצה
לתת לי במתנה מציף חורף, הוא חושב את עצמו למומחה.
אבל לסחורה אני גם כן צריכה שלוש לירות. נראה, אולי
עוד אעשה. בבית אין חדש הכל כראוי רק שא שטיף
ומתעצצים. זה לא נכנס, איננו, ובכלל מצטיינים הנכנסים.
ויש זמן רק לאמצעים לבנות. למה זה אטום את כל כך
מהירה בהחלטה? אן יבנה יברח? התישבות תמצא בכל פעם
שרק תרצי ותהיי מוכנה. הרי לצת אתה זה צריך לשלם את
חובות הבית המוטלות עליו. אבא יצף לו קודם לשלם. ומה
בדבר תכניתך לנסוע לארמניה, כבר אמרת עם זה? הרי
אמרת שזה רוצה עוד ללמוד. הרי יש לו עצמיו הלבדנות
הוא חופשי מצבודה עם מאהבה ממך הרי יכול להתמסר
ללמוד, ועם את. אולי באמת תחשבו על זה? אטום, זה
כתב לך מכתב יפה. אני שמחה מאוד. לדבר יפה לא
מעתיק, למערי לא מעתיק לדבר. אולי ההבנה בכתב היא

כן יפה, ובכן אני שמחה אתך. כתבי, אטום איך הסתדרת,
אם יש לך חדר טוב ואיך האוכל ובכלל איך את מרגישה.
ביום שישי היה לי יום קשה מאוד, רציתי לשלוח לך קצת
צואות ולא הצליחו, כי לא היה תנור אצל מייברט [האופה]
והייתי צריכה להביא תנור ממיילשטיין עם מכונות ותבניות,
וכך זה ביום שישי ואופן שזה הכביד, ובציקר שהצואות לא
הצליחו.

שלום לך ברכה והצלחה בעבודה.

”הכרנו אותם באהבתם אלינו...”

החצר בשכונה

שכונת בורוכוב היתה, באמת, התחנה האחרונה והיציבה בחייהם של סבא וסבתא. כאן נולדה בתם הצעירה שולה, שהייתה הבת הראשונה או השנייה (המחלוקת על כך לא נסתיימה עד היום) בשכונה, כאן גידלו את בנותיהן, וכאן נולדנו גם אנחנו, הנכדות. בּוֹבָה שושקה חייתה עם סבא וסבתא עד יומה האחרון. היא זכתה לכך שגם נכדותיה ושלוש

מנינותיה גדלו וחיו לצידה, באותה חצר. היא אהבה את סבא יחזקאל, גם בשבילה הוא היה 'יחזקאל היקר והטוב'. גם לעת זקנה היו לבּוֹבָה תפקידים במשפחה: היא עשתה איטריות, אספה עשבי ריג'לה לחמיצה, קיפלה חיתולים, נשארה לשמור על הנינות, כשם ששמרה על הבנות והנכדות כשהאמהות יצאו מהבית. ובעיקר – הסתכלה והתעניינה בכל הנעשה סביב.

בחצר הטבולה בעצי הדר ששתל סבא חיתה כל המשפחה המורחבת. סבא וסבתא ראו בנו את ממשיכי דרכם, פרי אהבתם והגשמת חלומם. בחייהם בשכונת בורוכוב שלהם ראו את "פה בארץ חמדת אבות תתגשמה כל התקוות". זה החלום, שעכשיו מלאו לו 100 שנים.

שנות הילדות שלנו בשכונה קצרות כשנות ילדות, וכמוהן גדושות בחוויות וסיפורים מרגשים משלהן. יחודן היה באווירה המשפחתית הרחבה והאהבה ובאורח החיים החברתי המיוחד שנוצר בשכונה. אולי יום אחד יספר מישהו מאתנו או מילדינו על השנים שעשינו יחד בבית שבחצר הגדולה בשכונת בורוכוב.

”התרופה היחידה שמה ארץ

ישראל” -

המשפחה שאיבדנו

למעטים מחברי הילדות שלנו היו סבא וסבתא. גם דודים לא היו להם. כל משפחתם היתה אמא, אבא ואחים. סבא וסבתא שלהם חיו בגולה, ובעולם שהנסיעות בו נדירות ויקרות גם לא נפגשו אתם, לא זכו לנשיקה, לפינוק, לאהבה הקרובה של סבא וסבתא לנכדם. ואילו אנחנו היינו משפחה גדולה וענפה, ארבעה דורות בכפיפה אחת! סביבנו חיו דודים ודודות של האמהות: הדוד יהודה והדודה מיכל, הדוד יהושע והדודה לאה, דודה יונה, אלמנת הדוד אליעזר. והיו, כמובן, המון בני דודים: בנימין וזהרה, עודד ודליה, שלמה וצפריר. היו גם שמות אחרים, וסבתא דיברה עליהם בחום: ריזל'ה, פעסעל'ה, מימה-מינדל, פעטער פסח... הם היו אלה שנשארו שם...

כדי שנכירם יצורפו מכתבים אחרונים המספרים על המשפחה שאבדה
בשואה

מבן אוריון ויצקה בוטטה באוסקה

אוסקה, כ"ט אלול פ"ג [1923]

רחל ויחזקאל, אני יוסף צכשיו בביתו של יצקה בוטטה.
באוסקה אני נמצא כבר כשבוע ימים. התערוכה שלנו עוד
טרם סודרה, כי צדיין לא הציגו הנה החפצים שלנו, אחר-
אחרתיים יתקבלו [מדובר באוצרים הארץ-ישראלים
לתערוכה החקלאית הבין-לאומית]. התערוכה הרוסית היא
עצומה, ומראה על רצון הבניין הרב בקרב המפלגה
השטת. ההשתתפות של חו"ל אינה כל כך גדולה.

על דבר יצקה - יכתב הוא בעצמו. שלום לאמא ולבנות

שלכם דוד

רחל!

לא פיללתי לראות פה את דוד. כמו אחרי שינה ארוכה
הסתלסלו לכרונות ימים. נזכרתי כי רחל זאת [...] חיה
ויושבת בארץ ישראל, נזכרתי בהדודה שאק'אל. כן, 15
נים שלא שמעתי מאומה, ופתאום - ".... אנש באנש פאצ"
וכו'.מה ששמע אצלך בדואמא סיפר לי דוד, מה ששמע
אצלי אי אפשר להביע במכתב, כמו בקלידוסקופ עברו
המאורעות של חמש השנים האחרונות. אומר רק כי חייתי
והרניתי חי צכשיו לא רצ. יוכל היות כי בחורץ הנה אסע

להתראות עם הורי, הרי לא ראיתי אותם עשר שנים, זמן
ממושק.

היה הרבה והרבה אבד. אינני חס על זה שהיה. דינני שחי
אני בזמנים כאלה - אמן אדם נשאר חי זהו כל אשרו.
בכלל, אינני מתאונן על זורלי, מהורי ומביתנו החלתי
לרקבל בזמן האחרון מכתבים - כולל חייט. שלמה נשא
אשה, פסלה נישאה, רולפה צובדת בונרשא, בכלל מצבם לא
רצ.

אט יהיה הרצון - כתבי לי מכתב ואז אצנה לך.
דרשי בשלומה של הדודה אקעצ
שלך יצקה

בשנת 1935 נסע סבא שחלה למעיינות המרפא בקרלסבד שבצ'כיה.
סבתא נלוותה אליו, ואף ניצלה את שהותה באירופה כדי לבקר את
המשפחה בפולין.

כותב סבא:

שלום רב לכם חביבי כפי שאתם רואים הרי אני נמצא כבר בגבלונץ בבית חברי מנוער משה הלברשטדט. אני שמח מאוד שמצאתי אצלו בית טוב יפה ונעים. תחת השם בית אני כולל גם המשפחה גם אשתו [...]. כל כך שמחו לקראתי שמחה לבבית, הם הינם אנשים מאוד נעימים. מקרלסבד יצאתי ביום הראשון שעה 8 בבוקר, הגעתי לרייכנברג ברכבת שעה 12 וחצי. פה חכה לי משה ורחל באוטה(!) הפרטי שלו. אתם באו גם שני בחורים מן הסביבה הנמצאים ב"הכשרה" למען ארץ ישראל. גם הבחורים שמחו מאוד על הפגישה עם יהודי ארץ-ישראלי. אחד מהם מדבר עברית והשני נהנה לצלצול העברי. כפי שמסרה לי בתו של הלברשטאדט אחרי שיחה עם הבחורים עשתה פגישה זו על הבחורים רושם חזק ונעים ומסרו לי רגשותיהם הנעימים.

הבית של חברי הוא באמת ויללא, בית נהדר גינה יפה, בפנים הבית כל מיני סידורים, יפה ונוח. אני אתם יחד מצטערים על זה שהבית היפה הזה אינו בארץ ישראל. אמנם פה בצ'חוסלובקיא מורגש עדיין הרוח הדמוקרטיא הליברלי. רוחו ההומני של מסריק הזקן חופף כאן ובמיוחד בגבלונץ עיר שקטה נעימה. הרובע שביתו עומד הוא הרובע [של] האריסטוקרטיא והנוף אומר שלווה ונעים, אבל בכלל כבר מורגש בארופה כולו ההבדל הגזעי בין יהודים ולא יהודים והשקט הזה הוא שקט שלפני התפרצות הרגשות, מורגש מתיחות ג'טלמניות. אני, לכשאתם לעצמי לא יכולתי לחיות באטמוספירה כזו.

כנראה השנאה לעם ישראל היא מחלה חרונית שעדיין לא מצאו לה את התרופה, ואולי התרופה היחידה שמה ארץ ישראל. _ _ _

ורחל כותבת מורשה:

Handwritten text in Odia script, likely a letter or document, written on aged paper. The text is arranged in approximately 18 horizontal lines, though some are partially obscured or cut off at the top and bottom. The script is cursive and appears to be from the early 20th century. The content is difficult to decipher due to the cursive style and some fading, but it seems to contain several paragraphs of text. The paper shows signs of age, including yellowing and some staining.

Handwritten text in Odia script, likely a letter or document, written on aged paper. The text is arranged in approximately 20 horizontal lines, though some are partially obscured or bleed through from the reverse side. The script is cursive and characteristic of the Odia language.

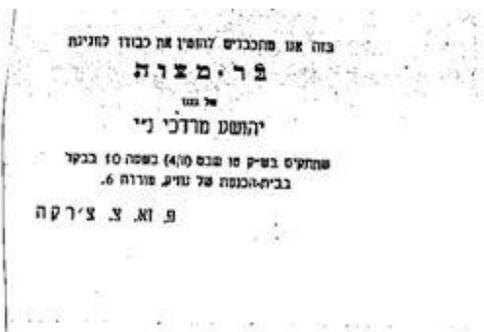
ବିଶ୍ୱାସୀ ଓ ନିରାଶ୍ରୟ ଶୁଣିବା
କର୍ତ୍ତା ଓ କର୍ମୀ ଶୁଣିବା ଓ କର୍ମୀ
କର୍ତ୍ତା ଓ କର୍ମୀ ଶୁଣିବା ଓ କର୍ମୀ
କର୍ତ୍ତା ଓ କର୍ମୀ ଶୁଣିବା
କର୍ତ୍ତା ଓ କର୍ମୀ ଶୁଣିବା
କର୍ତ୍ତା ଓ କର୍ମୀ ଶୁଣିବା

פעסע זזליג, רויזעלע וואהרון, דודה בלה ודוד פסח, הם הקרובים
 שנשארו "שם", נרצחו והפכו לאפר...
 זכר לאחדים מהם בדפי העדות ב'יד ושם' בירושלים.

Name	Town	District	Region	Country	Birth Date
Bursztyn Marcu	PLOCK	PLOCK	WARSZAWA	POLAND	1897
Czarko	WARSZAWA	WARSZAWA	WARSZAWA	POLAND	1890
Bogaty Samuel	PLONSK	PLONSK	WARSZAWA	POLAND	1874
Bogaty Roza	WARSZAWA	WARSZAWA	WARSZAWA	POLAND	1898
Bogaty Szlama					1902
Bogaty Samuel	PLONSK	PLONSK	WARSZAWA	POLAND	1874
Bursztyn Leonie	PLONSK	PLONSK	WARSZAWA	POLAND	1905

גם לדודים שבגולה היו ילדים, בנים, בנות, נכדים. אחד ממליון הילדים שניספו בשואה היה קרובנו הילד יהושע צ'רקה. וזה המכתב שכתב לדודה רחל ולדוד יחזקאל:

אריה, דינה (תנ"י)

לדודי ודודי האהובים!

איך אתם מרגישים את עצמכם? את דגם חזיתי לכם, שגם ט"ו שנה
 אה. את גישת לכן שלם-שנים, איפשהו גם אני מסדר חשיבת דני-מנחם. את
 מאז דינתו שמה, לא הייתם יכולים לקחת חלק דחסיבה אספיקתית הן •
 את מסתלק לדעת מהגדש קאלה-ישראל, ולעם אתם יכולים להזיז את
 חיות עם אירופים אתו ואחיותו הצעירים. את הולך לבית-הספר, הנהג ביטחונות,
 דמחלקי הראשונים. פשאלים: את לשך-דכני לשאת לשלו יחד אולם. את הנהג ביטחונות,
 ולכן היית מחנה אתכם שהביא לי ידלים ומחנות אמות חאלה-ישראל דמחלקות
 נשכנות. את אולם לכם שגרות ניקוח: חקב טט אראומבם של מחנה. את מחנה
 עט את סוסו שלקרי.

שלכם יהושע.
 (כ"ב אלול ת"ש)
 (3 סקרי)

איפה היה יהושע ביום הבר מצווה שלו בארבעה באוקטובר 1939?
במחבוא?

בגטו?

ברכבת אל המוות?

ומי הילדות היפות והשמחות בתמונה שצולמה בפלונסק?

איפה מצאן המוות?

סיפורם עוד יסופר.

אם לא אנחנו - יספרוהו בני הדורות הבאים.

אלה שורשינו.

אל ניתן לזכרם להימחק.

